

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Студијски програм мастер академских студија

Психологија

ЗАВРШНИ РАД

Релације између Мрачне тетраде и проактивне и реактивне агресије:

Медијаторски ефекти хостилних интерпретација и агресивних уверења

Relations between Dark Tetrad and proactive and reactive aggression:

Mediator effects of hostile interpretations and aggressive beliefs

Студент

Јована Мандарић

Ментор

Проф.др Бојана Динић

Нови Сад, 2020.

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Студијски програм мастер академских студија

Психологија

Јована Мандарић

ЗАВРШНИ РАД

Релације између Мрачне тетраде и проактивне и реактивне агресије:

Медијаторски ефекти хостилних интерпретација и агресивних уверења

Relations between Dark Tetrad and proactive and reactive aggression:

Mediator effects of hostile interpretations and aggressive beliefs

***Овај рад не садржи облике присвајања или злоупотребе радова других аутора.
Овај рад не сме да буде предмет незаконитог присвајања или злоупотребе од стране
других аутора.***

***This thesis does not contain any form of illegal appropriation or abuse of other authors' works.
This thesis must not be an object of illegal appropriation or abuse by other authors.***

Нови Сад, 2020.

Потпис студента

САЖЕТАК

Досадашња истраживања, разматрајући психолошке корелате агресије, пружила су резултате који иду у прилог постојању релација између социјално аверзивних црта личности, тзв. Мрачне тетраде (психопатија, Макијавелизам, нарцизам и садизам), и проактивне и реактивне функције агресије. Хостилне интерпретативне пристрасности и експлицитни агресивни ставови и уверења су у претходним студијама такође показали предиктивни значај за испољавање и склоност ка агресији. У овом раду је представљено истраживање чији су циљеви били да се детаљније истраже релације између мрачних црта личности и функција агресије, и да се испитају потенцијалне интервенишуће улоге и допринос хостилних интерпретација и агресивних уверења и ставова на релације између наведених димензија. На узорку од 194 испитаника из опште популације, оба пола, старости од 18 до 59 година су примењени Упитник реактивне и проактивне агресије, Левенсонова скала самопроцене психопатије, Скала Макијавелизма, Инвентар нарцистичке личности, Кратка скала садистичких импулса, Скала експлицитних агресивних уверења и ставова и Упитник хостилних пристрасности. Резултати медијационих анализа упућују на постојање значајне повезаности црта Мрачне тетраде и функција агресије. У предвиђању реактивне агресије значајан допринос пружају изражене одлике примарне психопатије и нарцизма док допринос у предикцији проактивне агресије пружају изражене одлике нарцизма и садизма. Анализом је утврђено постојање медијаторског доприноса хостилних интерпретација у релацији између секундарне психопатије и реактивне и проактивне агресије, при чему нису утврђени директни ефекти секундарне психопатије у предикцији обе функције агресије. Најзначајнији допринос истраживања се огледа у јаснијем разумевању механизма проактивне и реактивне агресије који су у основи секундарне психопатије а који се односи на склоности ка когнитивним пристрасностима и мисинтерпретацијама социјалног контекста на начин да се околности атрибуирају хостилније и опасније него што је оправдано, што последично повећава вероватноћу агресивног деловања. Супротно очекивањима, није утврђено постојање медијаторске улоге агресивних уверења и ставова у предикцији функција агресије.

Кључне речи: реактивна агресија, проактивна агресија, Мрачна тетрада, хостилне интерпретације, експлицитна агресивна уверења и ставови

ABSTRACT

Previous research, taking into consideration the psychological correlates of aggression, has provided results that support the existence of relations between socially aversive personality traits, the so-called Dark tetrad (psychopathy, Machiavellianism, narcissism and sadism), and two functions of aggression - proactive and reactive. Hostile interpretive biases and explicit aggressive attitudes and beliefs have also been shown in previous studies to have predictive significance in expression and propensity for aggression. This paper presents research whose goals were to investigate in more detail the relationship between dark personality traits and functions of aggression, and to examine potential intervening roles and contribution of hostile interpretations and aggressive beliefs and attitudes to the relationship between these dimensions. On a sample of 194 participants from general population, both sexes, aged 18 to 59, have been applied Reactive-Proactive Aggression Questionnaire, Levenson Self Report Psychopathy Scale, Machiavellianism Scale, Narcissistic Personality Inventory, Short Sadistic Impulse Scale, Explicit Aggressive Beliefs and Attitudes Scale, and Interpretation Bias measure. Results of mediation analysis indicate the existence of a significant relationship between Dark Tetrad traits and functions of aggression. Primary psychopathy and narcissism make a significant contribution to the prediction of reactive aggression, while narcissism and sadism contribute significantly to the prediction of proactive aggression. The analysis determined the mediatorial effect of hostile interpretations in the relationship between secondary psychopathy and reactive and proactive aggression, while the direct effects of secondary psychopathy in the prediction of both functions of aggression were not determined. The main contribution of this research is reflected in a clearer understanding of the mechanisms of proactive and reactive aggression that underlie secondary psychopathy, which refers to the tendency towards cognitive biases and misinterpretations of the social context in a way that circumstances are attributed more hostile and dangerous than is justified, which consequently increases the likelihood of aggressive action. Contrary to expectations, the mediating role of aggressive beliefs and attitudes in the prediction of functions of aggression has not been detected.

Keywords: reactive aggression, proactive aggression, Dark Tetrad, hostile interpretations, explicit aggressive beliefs and attitudes

САДРЖАЈ

УВОД	6
Реактивна и проактивна агресија	7
Агресивна уверења и ставови	12
Хостилне интерпретације	15
Однос експлицитних агресивних уверења и ставова, хостилних интерпретација и агресије	18
Мрачна тетрада	19
<i>Психопатија</i>	21
<i>Макијавелизам</i>	23
<i>Нарцизам</i>	25
<i>Садизам</i>	27
Однос мрачних црта личности и агресије	29
Проблем истраживања и хипотезе	32
МЕТОД	34
Узорак и процедура	34
Инструменти	35
Статистичка анализа података	37
РЕЗУЛТАТИ	39
Дескриптивна статистика и корелације	39
Анализа медијације: предикција реактивне агресије	40
Анализа медијације: предикција проактивне агресије	42
ДИСКУСИЈА	43
Ограничења и импликације за будућа истраживања	52
Закључак	53
РЕФЕРЕНЦЕ	54
ПРИЛОЗИ	69

УВОД

Разоткривање и предвиђање људских намера и начина понашања и реаговања у различитим контекстима, одувек је представљало изазов у свакодневним егзистенцијалним околностима, а захваљујући развоју науке, ова интригантна питања су постала предмет интересовања и изучавања и у оквиру научно-истраживачког контекста. Тенденције ка испољавању агресије и различитих видова агресивног понашања представљају универзално распрострањене феномене, карактеристичне и препознате у свим људским културама, друштвима и заједницама, без обзира на моделе друштвено-политичког уређења и доминантне моралне, социјалне и религијске вредности.

Са друге стране, савремени истраживачи и мислиоци истичу значај индивидуалних разлика и указују на важност истраживања различитих психосоцијалних концепата и корелата агресије, као и утврђивања специфичности културних карактеристика и образаца повезаних како са испољавањем и тенденцијом ка агресији, тако и са ставовима и односу појединца и друштва према овом феномену. У широј јавности, агресија се првенствено сагледава кроз деструктивне и разорне последице по појединце и групе, и као таква бива доминантно негативно конотирана као девијантан и друштвено штетан и опасан вид људског деловања. Упркос томе, обим и разноврсност научне литературе и резултата истраживања сведоче да је овом феномену приступано из различитих перспектива, поред психолошке и психопатолошке, свој допринос изучавању и разумевању феномена су пружиле и криминалистика, право, социологија, антропологија, биолошке, медицинске и друге научне дисциплине.

Овакав мултидисциплинаран приступ феномену агресије указује на његову сложеност и хетерогеност, што се одражава на изазов у развијању методолошких и истраживачких приступа проучавању различитих аспеката агресије али и на проблеме дефинисања концепта и немогућност постављања његове свеобухватне и једноставне дефиниције. Важно је истаћи да се упркос различитим концептуализацијама и операционализацијама агресије она уобичајено дефинише као понашање и деловање у чијој основи постоји намера која је усмерена на наношење повреде или штете другима, при чему штета може бити и физичка и психолошка (Bushman & Anderson, 2001; Liu, 2004).

Поједини аутори (нпр. Essau & Conradt, 2006) наводе да овако дефинисану агресију треба разумети као деловање које може бити усмерен против неког људског бића (укључујући и себе), животиње или предмета, као и да агресија увек подразумева хостилну и непријатељску намеру, на основу чега се и разликује од неагресивног деловања које иако може резултовати наношењем штете или повреде, у својој основи не садржи непријатељске интенције. Неопходно својство било ког вида агресије јесте намера да се нанесе штета или повреда, али она представља само непосредан циљ, док се крајњи циљеви агресије могу разликовати (Anderson & Bushman, 2002), нпр. физички напад може бити мотивисан жељом да се нанесе телесна повреда, док организована пљачка може бити оријентисана на остваривање финансијске и материјалне користи кроз наношење штете другима.

Вишедеценијско истраживање овог феномена је исходovalo формулисањем више различитих теоријских модела објашњења, подела и подврста агресије. Идентификовање и утврђивање значајног броја корелата агресивног понашања, уз уважавање индивидуалних разлика, указали су на комплексност феномена агресије, али и допринели бољем разумевању и предвиђању вероватноће и учесталости агресивног испољавања у различитим околностима.

Реактивна и проактивна агресија

Неке од најдоминантнијих теорија агресивног понашања (Bandura, 1973; Berkowitz, 1993), као и резултати посматрања и истраживања агресивног понашања у дечјем узрасту (Price & Dodge, 1989), указали су на постојање две различите функције агресије: проактивне и реактивне агресије. Функције агресије се односе на различиту мотивацију за агресивним понашањем, односно крајњи циљ агресивног понашања.

Реактивна агресија, која се још назива и одбрамбена или афективна агресија, представља агресију као одговор и реакцију на перципирана непријатељска и хостилна понашања код других (Cenkseven-Önder, Avci, & Çolakkadioglu, 2016). Она се односи на агресивну реакцију на понашања других особа која се доживљавају као потенцијално угрожавајућа и намерно провокативна. Због својих одлика, реактивна агресија има дефанзивну и протективну функцију, те овакав вид понашања представља

одбрамбену реакцију на перципирану претњу и угрожавајуће сигнале. Дакле, циљ реактивне агресије је доношење штете другима који се перципирају као претња, те је агресија сама по себи крајњи циљ.

Одлике реактивне агресије су разматране кроз перспективу фрустрационе теорије агресије (Berkowitz, 1989, 1993). Реактивна агресија се доводи у вези са негативним афективитетом преко фрустрација односно неугодних ситуација које имају провокативан карактер и изазивају негативна осећања која доводе до пораста агресије, као и преко беса којим најчешће и започиње реактивна агресија (Cenkseven-Önder et al., 2016). Поједини аутори наводе да оваква негативна емоционалност услед доживљаја незадовољства, осујећености или претње може довести до веће вероватноће агресивног понашања, која за циљеве имају самоодбрану и заштиту, али и уклањање и одстрањивање перципираног извора фрустрације (Polman, de Castro, Koops, van Boxtel, & Merk, 2007).

Ова функција агресије се у литератури неретко дефинише и као хостилна агресија, пре свега због њених одлика у виду импулсивних и непланираних одговора на перципирану опасност или провокацију, прожетост интензивним емоцијама и осећаја губитка контроле уз физиолошку побуђеност (Brosbe, 2011). Корнел (Cornell, 1996) истиче да кључне карактеристике хостилне односно реактивне агресије јесу хостилно односно непријатељско расположење и реакција на провокацију. Доживљај хостилности и непријатељства је подстакнут поступцима друге особе који изазивају негативне емоције попут беса, љутње, озлојећености или страха, а испољена агресија представља реакцију на перципирану претњу или провокацију од стране друге особе која постаје жртва агресије, са циљем њеног спутавања или одбране од ње.

Проактивна агресија, односно инструментална агресија представља агресију чији је основи циљ да се прибави нека добит или корист за себе, дакле агресија је само инструмент зарад остваривања неког другог циља, а не сама по себи циљ. Проактивну агресију одликује одсуство било каквог вида провокације који би могао представљати окидач или повод за агресију. Ова функција агресије је повезана с очекивањем да ће примена агресије водити до испуњења циљева (Dodge, 1991). Особа која упућује ударце или уцене другој особи како би је навела на одређене поступке или показала „ко је главни“, представља пример понашања које се може карактерисати као

проактивна агресија. Такође, агресија услед пљачке и прибављања материјалних средстава је пример проактивне агресије.

Значајно је напоменути поделу на два типа проактивне агресије коју истичу поједини истраживачи (нпр. Dodge & Coie, 1987), а која јасније дочарава аспекте проактивне агресије. Према њима, инструментална проактивна агресија је облик проактивне агресије који је контролисан и мотивисан принципима поткрепљења и награде, те потребом да се кроз овакво понашање оствари одређен вид користи и добити. Хостилна проактивна агресија, са друге стране, односи се на тенденцију да се над другима доминира и оствари контрола кроз понашања која садрже аспекте застрашивања, компромитовања и понижавања, као што је вршњачко насиље (енгл. *bullying*), при чему се истовремено потцењују потенцијални утицаји жртве на ситуацију а прецењују властите добити од агресивног понашања према другима.

Проактивна агресија разматрана је кроз аспекте Бандурине социјално-когнитивне теорије (Bandura, 1973). Према овој теорији, агресија се објашњава преко социјалног учења при ком су индивидуе научиле да примењују агресију како би достигле и оствариле очекиване награде. Дакле, агресија је контролисана спољашњим поткрепљењем и мотивисана очекивањима да агресивно понашање резултује позитивним исходима (Walters, 2007) без очекивања могуће казне (Crick & Dodge, 1994), што повећава вероватноћу оваквог понашања.

Резултати емпиријских истраживања потврђују постојање двофакторског модела агресије (Poulin & Voivin, 2000). Ова дистинкција је у великој мери разматрана у истраживањима агресије и агресивног понашања у дечјем и адолесцентском узрасту, о чему сведочи значајан број студија (нпр. Brown, Atkins, Osborne, & Milnamow, 1996; Price & Dodge, 1989; Smeets et al., 2017). Са друге стране, поједина истраживања указују да се две функције агресије могу разматрати и на узорцима из одрасле популације, када је реч о студијама њихове предиктивне вредности код популације одраслих (Murray-Close, Ostrov, Nelson, Crick, & Coccaro, 2010).

Лонгитудинална истраживања у којима се испитују проактивна и реактивна агресија испољена у адолесценцији, као прекурсори одређених понашања попут могуће злоупотребе психоактивних супстанци, просоцијалних и антисоцијалних понашања и одређених аспеката психосоцијалног прилагођавања у одраслом животом добу (Fite, Raine, Stouthamer-Loeber, Loeber, & Pardini, 2010; Pulkkinen, 1996) такође су присутна у

литератури о овим функцијама агресије. Резултати упућују на повезаности обе функције агресије у адолесценцији са одређеним исходима у одраслом добу. Наиме, проактивна агресија у адолесценцији је повезана са психопатским карактеристикама, антисоцијалним облицима понашања, склоношћу ка криминалитету у одраслом добу. Реактивна агресија се показала као повезана са бољим психосоцијалним функционисањем од проактивне, али и са негативном емоционалношћу и анксиозношћу док се обе функције агресије истичу као значајне у предвиђању злоупотребе супстанци у каснијем животу.

Агресивно понашање, са акцентом на проучавање агресије код деце и у вршњачким групама, такође је разматрано из перспективе још једног, за ову тему значајног теоријског модела, у литератури назначеног као модел процесирања социјалних информација (Crick & Dodge, 1996). Према овом моделу се истиче да понашање и реакције на друштвену ситуацију произилазе из сета секвенцијалних корака у процесу обраде социјалних информација. Крајњи бихејвиорални одговор зависи од исхода у низу од шест различитих узастопних корака обраде, а то су 1) кодирање информација из околине, 2) интерпретација информација, 3) разјашњење циљева, 4) генерисање одговора, 5) доношење одлуке о одговарајућем бихејвиоралном одговору, и на крају 6) извршење у виду одређеног понашања. У различитим фазама обраде делују различити механизми и обрасци процесирања социјалних информација, те крајњи вид понашања зависи од ових процеса. Индивидуалне разлике у процесирању социјалних информација имају значај за испољавање агресије, упућујући на општи закључак да агресивнија деца социјалне поруке и стимулусе опажају, тумаче и на основу тога доносе одлуке, управо на начине који повећавају вероватноћу да ће реаговати агресивно.

Најистакнутија имена у оквиру истраживања овог модела, Крик и Доџ (Crick & Dodge, 1996) наводе да је за разумевање агресије у контексту интерперсоналних релација и друштвених ситуација неопходно сагледати одређене механизме у оквиру свог модела процесирања информација. Аутори истичу значај одређених образаца у оквиру механизма процесирања социјалних информација који су карактеристични код агресивне деце и који пружају одговоре на питање зашто долази до агресије. У фази интерпретације социјалних информација, која следи након кодирања социјалних стимулуса, код агресивније деце се уочава тенденција да се недовољно јасним и двосмисленим провокативним сигнаlima и контекстима приписују хостилне

атрибуције као и да се намере и поступци других опажају чешће у непријатељском и злонамерном контексту, па се испољена агресија карактерише као дефанзивна и одбрамбена односно реактивна агресија на опажену претњу и провокацију.

Друга фаза од посебног значаја за разумевање агресије и мотива за њену демонстрацију укључује процесе евалуације и доношења одлуке о потенцијалном начину реаговања и деловања у социјалном контексту. Код особа склоних агресији истраживања су указала на то да долази до агресије услед позитивне евалуације агресивног деловања и очекивања позитивних и успешних исхода након агресије, и то како код деце (Waas, 1988), тако и код одраслих (Walters, 2007). Крик и Доц (Crick & Dodge, 1996) сугеришу да је управо позитивна евалуација агресије образац процесирања социјалних информација који је од значаја за разумевање проактивне агресије, пре свега због њеног инструменталног карактера и очекивања да ће њено спровођење резултирати постизањем жељених циљева, а што свакако повећава вероватноћу реаговања на агресиван начин.

Важно је напоменути још неколико истакнутих разлика између реактивне и проактивне агресије, а које су дискутоване и представљене у литератури. Наиме, поједина истраживања (Marsee & Frick, 2007) упућују на закључке да две функције агресије одликују структуралне разлике у два различита домена – когнитивном и емоционалном. Када су у питању разлике у когнитивном домену, реактивну агресију одликују тенденције ка мисинтерпретацији недовољно јасних порука и понашања којима се приписују хостилне и непријатељске атрибуције, док је за проактивну карактеристична одлика да се агресија процењује и види као средство којим се на успешан начин и уз одсуство негативних последица може доћи до жељеног циља.

Разматрајући разлике и у емоционалном домену, аутори наводе да је реактивна агресија повезана са ниском толеранцијом на фрустрацију, али и са интернализовањем проблема и емоционалном дисрегулацијом (Scarpa, Haden, & Tanaka, 2010), што нису одлике проактивне агресије. Аргументи за овакве тврдње су изведени у великој мери на основу теоријског објашњења да се ова функција агресије испољава као резултат негативно валенцираних емоционалних искустава и стања услед фрустрације или патње и бола. За разлику од реактивне, проактивну агресију одликују смањен ниво емоционалне реактивности и неискривање просоцијалних емоција и кривице (Marsee & Frick, 2007), хладнокрвност, безобзирност за друге и тенденције ка антисоцијалним

одликама (Rieffe et al., 2016), и ретко доживљавање негативних осећања због почињеног, по чему се разликују од оних склонијих реактивној агресији (Arsenio, Adams, & Gold, 2009).

Агресивна уверења и ставови

Постојећа психолошка литература недвосмислено упућује да људи не представљају неутралне посматраче и пасивне примаоце стимулуса из своје околине и света већ да исказују тенденције ка константном процењивању и евалуацији различитих психолошких објеката, и уопштено окружења у ком егзистирају. Социјално-когнитивна теоријска перспектива објашњења агресије указала је на важност и улогу различитих когнитивних процеса попут опажања, интерпретације, селектовања и евалуације социјалних информација у људском друштву и међуљудским интеракцијама, укључујући такође и ситуације агресивног карактера. Овакви когнитивни процеси, помоћу којих људи стичу и олакшавају разумевање и спознају социјалног света коме припадају и у ком функционишу, у литератури су обједињени и познати под појмом социјалне когниције (Frith, 2008).

Социјалне когниције представљају когнитивну компоненту става према објектима става а за које особа верује да су правилна и исправна, те се зато називају уверењима (Hermann, Nunes, Ennis, Maimone, & Choy, 2014). Поред когнитивне компоненте, ставови обухватају и емоционалну-афективну и бихејвиоралну. Ставови су генерално дефинисани као свеобухватне позитивне или негативне евалуације психолошких објеката као што су људи, предмети или понашања (Ajzen, 2001). Истраживања социјалних когниција и ставова, резултовала су једном од битних подела социјалних когниција која се односи на дистинкцију између експлицитних и имплицитних когниција, на основу чега је развијена идеја и радови о експлицитним (Michel, Pace, Edun, Sawhney, & Thomas, 2014) и имплицитним агресивним ставовима и уверењима (Minton, 2006). Универзална тенденција људи ка вредновању и оцењивању различитих аспеката окружења, иако се не може директно мерити и опажати, поседује интервенишућу улогу између објеката ставова и начина реаговања и понашања и на тај начин олакшава разумевање окружења и функционисање у њему.

Евалуације психолошких објеката, стечене кроз одређена животна искуства и контексте, бивају похрањене у меморији и активирани у ситуацијама промишљања о објекту или у контакту са њим. У случају када је тај процес присећања свестан и контролисан, реч је о експлицитним когницијама. Експлицитне когниције јесу свесне и контролисане мисли, доступне кроз методу свесног самопосматрања, а које појединац може имати о свом понашању, емоцијама, мишљењима и расуђивању, као потребама, вредностима и ставовима, уопште (Greenwald & Banaji, 1995). У складу са психолошком тенденцијом да се објекти процењују и да им се у одређеној мери приписује карактер наклоности или ненаклоности, експлицитни ставови представљају пажљиво размотрене евалуације, за које се сматра да су касније стечени у односу на старије, раније стечене и претпостављено стабилније имплицитне ставове, за разлику од којих захтевају улагање труда (Gawronski & Bodenhausen, 2006). Изражавање експлицитних ставова подразумева значајан когнитивни рад и активацију когнитивних процеса, укључује анализу доступних информација, позитивних и негативних карактеристика, као и процену могућих бенефита и губитака, па стога зависи од мотивације и способности индивидуе (Fazio, 1990).

У случају када је процес присећања аутоматски, спонтан и неконтролисан, реч је о имплицитним когницијама (Greenwald & Banaji, 1995). Напомиње се да се овакве когниције, које се односе на ставове и уверења, активирају аутоматски и несвесно, и да су у вези са латентним мотивима, те да као такве захтевају примену индиректних метода процене (Michel et al., 2014). Када је реч о имплицитним агресивним ставовима, Минтон (Minton, 2006) истиче да су они вођени механизмима одбране, првенствено рационализацијом, који својим деловањем штите појединце од разумевања правих разлога и узрока за агресивно понашање.

Важно је напоменути да истраживања истичу значајне разлике између експлицитних и имплицитних мера процене у погледу њихове предиктивне валидности, а које више иду у прилог експлицитним мерама. Наиме, предиктивна валидност имплицитних мера за различите бихејвиоралне одлике се показала слаба и њена инкрементална валидност над методама самопроцене је занемарљива (Meissner, Grigutsch, Koranyi, Müller, & Rothermund, 2019). Такође, наглашава се и њихова упитна поузданост у погледу временске стабилности тј. тест-ретест поузданости (Reich, Below, & Goldman, 2010). Са друге стране, имплицитне мере могу надмашити експлицитне у предикцији спонтаног понашања, док експлицитне мере показују предност у

предвиђању намерног и промишљеног понашања (Hahn & Gawronski, 2015). Овакви налази сугеришу да, упркос одређеним нестабилностима имплицитних мера процене, оне могу пружити додатни увид у разумевање динамике понашања (Hahn & Gawronski, 2015).

Будући да експлицитне мере уверења показују предност у односу на имплицитне, у овом раду ће фокус бити на експлицитним агресивним ставовима. Експлицитни ставови обухватају различита уверења, а према ауторима Скале експлицитних агресивних уверења и ставова, она обухватају: (Michel et al., 2014).

- *виктимизација од стране моћних* која се односи на склоност доживљавања себе као жртве утицаја и експлоатације од стране моћних људи, организација или система;

- *потцењивање других* које се односи на генерализоване претпоставке и стереотипе о другима као о стриктно добрима/моралнима или лошима/неморалнима чиме би се оправдало да је појединац сам заслужан за претрпљену агресију;

- *осветољубивост* која представља тенденцију да се освета и одмазда виде као логичне и исправније у односу на опроштај и помирење, те им се даје предност у расуђивању;

- *хостилне атрибуције* које се односе на склоност да се намере других виде искључиво као непријатељске и штетне;

- *моћ и доминација* који се односе на тенденцију да се расуђује у складу са контрастом моћи и доминације у односу на слабости, при чему се моћ и доминација фаворизују и процењују као кључне за опстанак и успех у свету, а слабости се потцењују;

- *опонирање друштвеним нормама* које одражава склоност ка мишљењима која подржавају опонирање, контрирање и обезвређивање друштвених правила и закона.

Приликом конструкције ове скале, аутори су се највише ослањали на идеје Џејмса и сарадника (James, 1998; James & Mazerolle, 2002; James et al., 2005, све према Michel et al., 2014) захваљујући чијим радовима су успели да резимирају најзначајнија агресивна уверења, карактеристична за појединце који су мотивисани да верују у исправност и непогрешивост свог деловања, и који прибегавањем оваквим уверењима имају тенденцију да оправдају своје агресивно и непријатељски настројено понашање.

Хостилне интерпретације

Теорије атрибуција представљају групу више теоријских модела истраживаних у домену социјалне когниције и генерално социјалне психологије, у оквиру које се оне могу разумети кроз два основна значења (Malle, 2011). Прво значење термина атрибуције се односи на објашњење понашања и претендује да одговори на питање *зашто*, док друго одређење појма упућује на формулисање закључака и приписивање квалитета и карактеристика на основу понашања тј. атрибуција ситуацијама и догађајима. Процес приписивања или додељивања атрибута односно квалитета је управо оно што представља заједничку одлику, било да је реч о атрибуцији као експланацији понашања, при чему се узрок приписује понашању, нпр. незадовољство и бес се виде као узроци насиља према другима; или код закључивања где атрибуција бива додељена на основу неког опаженог понашања, нпр. приписивања непријатељства или кривице другима.

Процеси атрибуирања заузимају значајно место у обликовању социјалне реалности сваког појединца, упућују на активну улогу људи у конструисању свог друштвеног окружења, али и пружају податке о њиховој социјалној перцепцији и схватању интерперсоналних односа. Ослањајући се на раније конструисане личне претпоставке, лаичке односно имплицитне законитости (Yeager, Miu, Powers, & Dweck, 2013), као и доминантне когнитивне, афективне и конативне процесе својствене свим појединцима, људи теже да олакшају и уреде властито разумевање каузалитета у вези са својим или туђим поступцима и понашањима. У оваквим покушајима, суочени са разноликим и повремено неуобичајеним контекстима или њиховим аспектима, људи показују тенденције ка грешкама и заблудама које настају као производ личних одлика, мотива или потреба, али и као резултат деловања одређених когнитивних пристрасности, у литератури познатих као атрибуционе пристрасности.

Пионири у оквиру атрибуционих теорија и модела попут Хајдера и Вајнера (Heider, 1944, 1958; Weiner, 1974), али и других истраживача, увидели су извесне законитости и правилности када су у питању тенденције ка субјективном искривљавању социјалне реалности које ће бити утемељене у оквиру атрибуционих теорија. Захваљујући њиховом раду, утврђено је да се склоности ка оваквим пристрасностима или грешкама у атрибуцији јављају као резултат потребе да се

пронађе брзо, оптимално и по субјекта економично решење или одговор на социјални контекст и понашање других. Ради уштеде властитих ресурса и енергије, у контексту социјалне когниције, људи симплификују своја закључивања, имају тенденцију да их на недовољно критички и аналитички начин обраде, не верификују своје атрибуције у складу са новим искуствима већ је тај процес често аутоматски и мимо свесне контроле. Наводи се и да је изградња односно јачање и оснаживање позитивне слике о себи још један циљ којим се може објаснити прибегавање грешкама атрибуције (Manasijević, 2017).

Фокусирајући се на истраживање агресије у вршњачким групама, међу децом и адолесцентима, примењујући притом свој модел процесирања социјалних информација, Крик и Доџ (Crick & Dodge, 1996) су утврдили постојање индивидуалних разлика односно да код агресивне деце постоје проблеми у већини фаза процесирања социјалних информација, нарочито код фаза кодирања, интерпретације и генерисања одговора, што није случај са неагресивном децом. Њихови резултати сугеришу да агресивна деца показују склоност усмеравања пажње на претеће аспекте социјалне ситуације, недовољно јасне и разумљиве као и двосмислене информације из друштвеног окружења и често амбивалентних ситуација тумаче на хостилан начин кроз придавање непријатељских или агресивних намера другима, и чешће генеришу агресивне одговоре на социјалне информације.

Описане тенденције представљају облик интерпретативних пристрасности, у литератури познат као хостилне интерпретације или хостилне атрибуционе пристрасности, термини употребљени осамдесетих година XX века од стране више истраживача (Dodge, 1980; Nasby, Hayden, & DePaulo, 1980). Према Басу и Перију (Buss & Perry, 1992), хостилност се односи на доживљај непријатељства, злонамерности или неправде, и представља когнитивну компоненту понашања. Дефинисање хостилних пристрасности односи се на склоности да се у различитим социјалних ситуацијама, понашање других интерпретира и види као непријатељски усмерено, претеће и/или агресивно (Baron & Richardson, 1994).

Ова тенденција указује на вид мисперцепције и погрешно односно пристрасно просуђивање туђег двосмисленог и контрадикторног понашања које се притом доживљава као претећи поступци усмерени ка себи или другима. Перципирање туђих поступака на овај начин и доживљај постојања личне претње и опасности, резултује

често конфликтним и агресивним реакцијама које друга страна доживљава као неприкладне и непримерене, с обзиром на одсуство стварне хостилне намере. Бројна истраживања пружају подршку претпоставци да се ова тенденција може генерализовати и на одрасле јединке, наиме, сугерише се да је за агресивније појединце вероватније да интерпретације и очекивања у социјалној ситуацији имају хостилни и непријатељски карактер (нпр. Anderson, Anderson, Dill, & Deuser, 1998; Epps & Kendall, 1995).

Обрада социјалних информација је когнитивно захтевна, стога, како би брже разумели социјалне стимулусе и одговорили на њих, људи користе специфичне менталне оквире о појавама, људима и догађајима, познате као когнитивне шеме (Calvete & Orue, 2012). Шеме се односе на тзв. структуре знања, састављене на темељу организованих елемената прошлих искустава и понашања, и као такве чине релативно истрајан и кохезиван систем, радни модел и полазну основу за процену света и функционисање (Calvete & Orue, 2010). Оне се активирају аутоматски у контакту са информацијама које су релевантне и „провоцирају“ формирану шему, а наводи се и да су шеме добро консолидоване већ на адолесцентском узрасту (Huesmann & Guerra, 1997, према Calvete & Orue, 2012).

Индивиде које одликују овакве агресивне шеме усмеравају пажњу на агресивне аспекте ситуације, двосмислене и нејасне околности се пристрасно тумаче као хостилне и непријатељске, а информације које нису конзистентне са шемом се одбацују и игноришу док се прихватају само оне које су сагласне са шемом (Dodge, 2006). Шеме неповерења и резервисан став према другима продукују очекивања да други првенствено имају намере да науде или искористе (Tremblay & Dozois, 2009). Агресивни појединци активирају друштвене сценарије који имају непријатељски или агресивни карактер, док је за особе које не одликује висока агресивност карактеристичније доминирање алтруистичних и просоцијалних мотива у оквиру развијених шема о социјалном свету (Dinić, 2014). Управо та разлика у процесу обраде информација може да „обоји“ целокупан контекст тј. пружа му одређене аспекте који на крају условљавају и начин реаговања и понашање.

Однос експлицитних агресивних уверења и ставова, хостилних интерпретација и агесије

Поједини радови сугеришу о могућности јаке везе између ставова и понашања људи (нпр. Nunes, Hermann, & Ratcliffe, 2013), иако утицај ставова на понашање може бити под дејством бројних модератора попут постојаности и доследности ставу (Glasman & Albarracin, 2006, према Nunes et al., 2013) и других. Истиче се и да, у предикцији различитих исхода понашања, експлицитне когниције могу деловати и имати утицаје у виду медијатора, модератора, или да на друге начине могу обликовати кривилнеарне односе између појава (Bing, LeBreton, Davison, Migetz, & James, 2007).

Када су у питању експлицитни агресивни ставови и уверења, као и оправдавање агесије и агресивног понашања, важност њихове улоге у учесталијем прибегавању различитим облицима агресивног, насилног понашања или сексуалном насиљу, истичу како аутори скале за њихову процену (Michel et al., 2014), тако и значајан број других радова (нпр. Hermann et al., 2014; Jouriles, Rosenfield, McDonald, Kleinsasser, & Dodson, 2013; McConville & Cornell, 2003; Nunes et al., 2013). Ипак, поједини истраживачи експериментално демонстрирају да експлицитни агресивни ставови, за разлику од имплицитних, не могу успешно предвиђати агесију, те сугеришу да не треба искључити могућност већег утицаја имплицитних евалуација на агесију у односу на експлицитне (Lansu, 2018).

Манасијевић (2017) је истакла да атрибуције могу имати афективне, когнитивне и конативне последице, што свакако имплицира да се помоћу њих могу анализирати и разумети везе између социјалне когниције и различитих облика понашања. Разматрање предиктивног доприноса хостилних интерпретативних пристрасности на агесију, ослањајући се притом на поделу на реактивну и проактивну агесију, доводи у везу искључиво хостилне интерпретације и реактивну агесију (Lobbestael, Cima, & Arntz, 2013).

Захваљујући истраживањима старијег датума попут рада Крика и Доца (Crick & Dodge, 1996), али и бројних других аутора (нпр. Dodge & Coie, 1987; Hubbard, Dodge, Cillessen, Coie, & Schwartz, 2001) пружено је поткрепљење за идеју о вези хостилног атрибуционог стила и реактивне агесије, те се управо механизам обраде социјалних

информација да се двосмисленим и контрадикторним информацијама придају непријатељске и хостилне одлике и атрибуције, истиче као један од значајнијих фактора за разумевање и испољавање реактивне агресије.

Иако би се на основу теоријских поставки о проактивној агресији, као и појединим налазима (Michel et al., 2014) могло претпоставити да ставови који оправдавају агресију или је позитивно евалуирају, уједно доприносе учесталијем прибегавању инструменталној агресији, везе између ових конструката би требало детаљније истражити. Разлике у структури између хостилне и инструменталне агресије, као и другачији механизми и процеси који леже у њиховој основи, упућују на претпоставке да различити интервенишући фактори и механизми могу деловати приликом реактивног и проактивног агресивног деловања. Расветљавање механизма и процеса у позадини, омогућило би боље разумевање могућих сличности и разлика између реактивне и проактивне агресије, али би пружио и јаснију слику о чиниоцима и процесима који посредују у односу између димензија личности и функција агресије.

Мрачна тетрада

Утврђивање психолошких детерминанти кључних за разумевање и испољавање антисоцијалних, негативних и деструктивних облика понашања у људском друштву, одувек је представљало интригантан задатак, нераскидиво повезан са универзалним филозофским и моралним питањима којима се кроз историју приступало на различите начине. У научним круговима се последњих деценија истиче значајан пораст интересовања за истраживање ових тема уз примену научне методологије, о чему сведочи све обимнији и богатији корпус психолошке литературе захваљујући којој су проширена и унапређена знања о овим темама.

У покушају да одговоре на питања о персонолошким диспозицијама које имају потенцијалне негативне утицаје на друштвене односе и појаве, почетком овог века истраживачи формирају сада врло познат и често коришћен конструкт социјално аверзивних црта личности, именован као Мрачна тријада (Paulhus & Williams, 2002). Овај трокомпонентни конструкт укључује димензије личности које су се, према истраживању аутора, показале као најрепрезентативније и најзначајније социјално аверзивне диспозиције, а које је уједно потребно разматрати у оквирима свакодневних

животних искустава и функционисања, тачније, невезано искључиво за клинички или криминалистички контекст. Димензије које чине Мрачну тријаду јесу субклиничка психопатија, субклинички нарцизам и Макијавелизам.

Аутори тријаде (Paulhus & Williams, 2002) наглашавају основне карактеристике које одликују сваку од ових мрачних димензија. Субклиничка психопатија се односи на неморално и деструктивно деловање, изражену импулсивност, потребу за стимулацијом и тражењем узбуђења уз емоционалну отуђеност, слабо изражену анксиозност али и ниску емпатију и одсуство кајања због својих поступака. Субклинички нарцизам је дефинисан тако да одражава одлике као што су доживљај грандиозности, супериорности и преувеличан доживљај властите вредности, доминантности и повлашћености у односу на друге. Макијавелизам се односи на одређене интерперсоналне стратегије усмерене на остваривање личних интереса, користи и моћи, уз прибегавање манипулацији, обмањивању и експлоатацији других као и калкулативно и прорачунато понашање у различитим социјалним контекстима.

Упркос концептуалним разликама ових димензија, истиче се да међу њима постоје и значајна емпиријска преклапања (Furnham, Richards, & Paulhus, 2013), те да управо њихове заједничке одлике и карактеристике, пре свега емоционална хладноћа или безосећајност и манипулативно-експлоатативни однос према другима, подржавају формирање Мрачне тријаде као јединственог конструкта састављеног као кластер мрачних и аверзивних особина личности. Уочено је да се номолошке мреже психопатије и Макијавелизма у знатној мери преклапају, док нарцизам показује извесне разлике у односу на њих, у погледу нпр. боље емоционалне интелигенције (Vize, Lynam, Collison, & Miller, 2018), бољег функционисања и веће потребе за самооснаживањем (Paulhus & Williams, 2002), а такође је и једина димензија у тријади позитивно повезана са благостањем (Aghababaei & Wlaczniak, 2015). Упркос већој повезаности између психопатије и Макијавелизма, основна разлика између њих лежи у позитивној вези психопатије и дезинхибиције и отежане контроле понашања и импулса, што не представља одлику димензије Макијавелизма (Paulhus & Williams, 2002).

Томић (2016) наглашава да се теоријске концептуализације ових особина личности у великој мери ослањају на традиционалне психијатријске и клиничке класификације које подржавају категоријални приступ. Са друге стране, с обзиром на

субклинички акценат и неинсистирање на патоцентричним аспектима особина које чине Мрачну тријаду, пружена је подршка димензионалном приступу који указује да се ове димензије различито дистрибуирају у популацији.

Психопатија

Неморално, ексцентрично, друштвено неприхватљиво понашање и однос према другима, закупљали су пажњу људи много пре развоја психологије као науке. Настојања да се ова појава опише и разуме забележена су још у XIX веку, њеним постојањем међу тадашњим психијатријским номенклатурама када су постављени темељи за изучавање феномена психопатије. Упркос дугој историји, за савремену концептуализацију психопатије је у великој мери заслужно дело „Маска нормалности“ (енгл. *The Mask of Sanity*) у ком је психијатар Харви Клекли (енгл. *Hervey Cleckley*) изложио карактеристике које одликују психопатске личности, описе који ће имати несумњив утицај на каснија истраживања и емпиријске операционализације психопатије.

Према овом пиониру истраживања феномена психопатије (Cleckley, 1941), следеће карактеристике су индикативне за психопатију: површни шарм и изражена интелигенција, одсуство суманутих идеја и других знакова ирационалног мишљења, одсуство нервозе и психонеуротских манифестација, неискреност и непоузданост, одсуство кајања и стида, неадекватно мотивисано антисоцијално понашање, слабије расуђивање и неспособност учења на основу искустава, патолошка егоцентричност и немогућност да се осети љубав, генерално сиромашан афективни одговор и реакције, недостатак интроспекције, безобзирност и немарност у генерално свим интерперсоналним релацијама, непримерено понашање уз или без дејства алкохола, мала вероватноћа склоности ка самоубиству, сексуални и партнерски односи безлични, површни и слабо интегрисани, као и неуспех да се следи и буде доследан било каквом животном плану.

Дотадашње непостојање емпиријске операционализације психопатије као ни инструментаријума за процену исте, измењено је захваљујући истраживачком раду Роберта Хејра и сарадника. Обједињујући Клеклијеве горенаведене индикаторе

психопатије, конструисан је први инструмент – Чек листа за процену психопатије, а касније и његове ревидиране верзије (Psychopathy Check List - PCL; Hare, 1985, 1991, 2003), који је првенствено имао значај за примену у клиничком и форензичком контексту а касније и за формулисање тзв. субклиничке психопатије. Управо захваљујући раду Хејра на операционализацији конструкта, до данас је развијен значајан број мера и упитника процене психопатије.

Формулисањем психопатије као субклиничке, истраживачки фокус је са традиционално разматране психопатије као феномена од првенствено клиничког и криминалистичког значаја, усмерен ка разматрању психопатских одлика у свакодневним животним околностима. Поједини аутори (LeBreton, Binning, & Adorno, 2006) указују да, у оваквим контекстима, готово универзални обрасци психопатских манифестација јесу неморално, неетично, деструктивно деловање а понекад и нелегалне активности, немогућност доживљавања искреног осећаја жаљења и саосећања, нереалистично и нарцисоидно уверење о властитој вредности и важности и доживљај себе као супериорне особе која је изнад правила, норми и принципа које актуелни правни, друштвено-политички, морални и културни оквири пропагирају. Наводи се и битна одредница да, иако се овакве одлике манифестују како на клиничком тако и субклиничком нивоу, субклиничке психопате одликују мање екстремни и слабије изражени дисфункционални обрасци понашања, осећања и функционисања него у случају клиничке психопатије.

У контексту разматрања хетерогене и димензионалне природе психопатије и њене дистрибуције у општој популацији, треба напоменути поделу на примарну и секундарну психопатију и упитник за њихову процену у општој популацији Левенсона и сарадника (Levenson, Kiehl, & Fitzpatrick, 1995), настале по узору на рад Карпмана, још једног пионира у истраживањима психопатије (Karpman, 1948, према Levenson et al., 1995). Према таквој подели и Карпмановим сугестијама, одлике примарне психопатије јесу манипулативно, безобзирно и неосетљиво опхођење према другима, изразита саможивост и егоцентричност, као и конзистентна тенденција ка лагању, бескрупулозности и обманама других.

Секундарна психопатија, са друге стране, означена и као неуротска психопатија, подразумева манифестовање антисоцијалних видова понашања, првенствено кроз изразито импулсивно понашање узроковано проблемима у контроли и регулацији

емоционалне сфере и одраз је афективних поремећаја, што не представља одлике примарних, по Карпмановом гледишту, јединих „правих“ психопата. Упућује се и да су значајне карактеристике секундарних психопата такође и недостатак доследности и постављања дугорочних планова и циљева, ниска толеранција фрустрације и тенденције ка самодеструктивним животним стиловима (Falkenbach, 2004).

Међедовић (Međedović, 2015) указује на суштинску дистинкцију на основу које Карпман прави овакву поделу. Наиме, примарна психопатија се посматра као скуп наслеђених карактеристика личности које су условљене биолошким и генетским факторима, док се за развој секундарне везују утицаји социјалне средине и догађаја који представљају ограничавајуће и реметилачке факторе нормалног развоја личности (нпр. различити облици занемаривања или злостављања деце) и узрокују стечене афективне проблеме који се манифестују кроз психопатске облике понашања.

Други истраживачи својим радом такође указују на постојање двофакторске структуре психопатије (Benning, Patrick, Hicks, Blonigen, & Krueger, 2003). Први фактор који се односи на афективно-интерперсоналну димензију и одликује социјалном доминацијом, хладнокрвношћу, ниском анксиозношћу и склоношћу ка авантуризму, одговара примарној психопатији, док други фактор који одражава бихејвиорално девијантне и проблематичне одлике као што су злоупотреба супстанци, агресивност, антисоцијално понашање, отуђеност од других, ретко планирање и паразитски животни стил, лоша контрола понашања и често неуобичајени и неконвенционални ставови, одговара карактеристикама секундарне психопатије.

Макијавелизам

За разлику од психопатије и нарцизма, Макијавелизам не представља феномен од клиничког значаја, првенствено због одсуства повезаности са патолошким формама функционисања и постојећим клиничким појавама и дијагнозама, Макијавелизам не представља поремећај нити је нужно одлика или манифестација неког поремећаја као што су поремећаји личности (Томић, 2016; Vize et al., 2018). Етимологија самог појма указује на везу са ликом и делом ренесансног италијанског мислиоца и политичког филозофа, Никола Макијавелија који је у свом делу „Владалац“ (итал. *Il Principe*)

истицао значајне одлике које политички стратег и владар треба да поседује ради стицања и одржања моћи и власти. Термин *макијавелистички* се односи на деловање које укључује прагматично, лукаво, калкулативно и експлоатативно понашање, усмереност на властите циљеве и интересе без обзира на могуће последице и штету по друге, као и флексибилно деловање и прихватање конвенционалних моралних и етичких принципа.

Увидевши значај оваквих одлика за процену и разумевање личности, аутори првог упитника Макијавелизма као црте – Mach IV (Christie & Geis, 1970) су представили и уврстили овај конструкт у психолошку стручну литературу и истакли да су управо недостатак моралне доследности, манипулативне одлике и циничан и заједљив поглед на живот и стварност, кључне карактеристике овог феномена. Каснији радови на ову тему (Jones & Paulhus, 2009, према Paulhus & Jones, 2015), инспирисани идејама кинеског мислиоца Сун Цу-а, указују на још неке битне одлике као што су изградња угледа и репутације, тенденција да се образују кланови и удружено делује, као и способност дугорочне усмерености на планирање, развијање и испуњавање личних циљева.

У свом раду, Бушнер (Buschner, 2018) истиче да, осим што су за успешног манипулатора својствени инструментални циљеве и понашања попут лагања или различитих облика превара и обмана, значајне одлике јесу и врло објективна процена реалности и других људи, као и релативно одсуство искреног афективног израза, топлине и емпатичности у међуљудским односима. Аутор истиче да је за тзв.макијавелисте карактеристично перципирање других превасходно као потенцијалних објеката манипулације и дистанцирање од афективне повезаности са људима које има за циљ да не наруши рационално просуђивање њихових особина и поступака. Исто тако, уздржаност и дистанца од било какве интимне идеолошке повезаности или вредносне оријентације која се, упркос могућем учешћу, ангажовању или чак заузимању утицајних позиција у организацијама и групама одређене идеологије или доминантних вредности, види се као суштина успешне манипулације, нарочито у политичком или лидерском контексту.

Концептуални оквир за изучавање манипулативних тенденција, пружила је еволуциона биологија која је истицала адаптивне вредности и добити оваквог понашања у друштвеном контексту, које и доприносе његовом одржавању (Wilson,

Near, & Miller, 1996). У оквиру психолошке литературе се ипак фаворизује гледиште према ком Макијавелизам представља сет манипулативних социјалних стратегија у сврхе остваривања личне користи и добити а често противно интересима других (Wilson et al., 1996). Овакво одређење макијавелистичких тенденција сугерише да се ова црта треба посматрати и мерити кроз квантитативне разлике међу људима при чему се све индивидуе виде као способне за манипулативно понашање у одређеној мери.

Важно је напоменути постојање значајног броја студија које дискутују и упућују на став да једнодимензионално одређење Макијавелизма не представља најадекватније решење, већ да се ова црта треба разматрати и процењивати као мултидимензионални конструкт специфичних афективних, когнитивних, мотивационих и понашајних структура и процеса (нпр. Al Aïn, Carré, Fantini-Hauwel, Baudouin, & Besche-Richard, 2013; Rauthmann & Will, 2011; Hunter, Gerbing, & Boston, 1982, према Wilson et al., 1996).

Нарцизам

Концепт нарцизма и нарцистичких тенденција има дугу историју проучавања која сеже још у XIX век када је овом феномену кроз психијатријску и патоцентричну перспективу пружен клинички значај. Историји проучавања нарцизма свакако припадају и радови истакнутих и утицајних аутора попут Фројда, Кернберга, Кохута, Малера и других. Патолошко одређење нарцизма представља део психијатријског класификационог система (DSM-5; American Psychiatric Association, 2013) кроз постојање дијагностичке категорије нарцистичког поремећаја личности и формулисаних индикатора за његову дијагностику.

Каснијих деценија, истраживачки фокус је, са стриктно патолошке перспективе нарцизма, померен на разматрање нарцистичких манифестација у свакодневном животном функционисању, првенствено захваљујући раду истраживача Раскина и Хола, аутора првог Инвентара нарцистичке личности (Raskin & Hall, 1979, 1981). Значај њиховог рада се такође огледао у постављању дистинкције између патолошког

односно клиничког и нормалног односно субклиничког нарцизма који ће у будућим истраживањима представљати значајну димензију при констелацији Мрачне тријаде.

Разлике између патолошког и субклиничког нарцизма, ови аутори посматрају у оквиру димензионалног приступа, у складу са којим се на димензији нарцизма свака личност може процењивати у односу на то у којој мери су нарцистичке тенденције изражене – од релативно неупадљивих и субклиничких до патолошких форми нарцизма тј. по одређеним ауторима (Ћурџић & Јакшић, 2012), од адаптивног до абнормалног функционисања уз нарцистичке тенденције. Са друге стране, поједини аутори (Pincus et al., 2009) не подржавају овакво димензионално решење већ сугеришу да патолошки и нормални нарцизам треба разматрати као две различите димензије личности, па оваква неслагања у погледу латентне структуре нарцизма свакако указују на комплексност нарцизма као феномена.

У складу са наводима Паулуса и Вилијамса (Paulhus & Williams, 2002), манифестације које највише одликују субклинички нарцизам јесу потреба за доминацијом, доживљај себе као повлашћене и привилеговане особе која је супериорна и надмоћна по одликама и способностима у односу на друге, као и доживљај омнипотенције и грандиозности, па су стога управо ове одлике преузете и задржане из клиничког домена. Особине које такође одликују нарцисоидне особе а које је могуће процењивати горенаведеним инвентаром јесу и претерано фокусирање на властите карактеристике и потребе, изразита самодопадност, дивљење себи и сујетност, константна потреба за тражењем и привлачењем пажње и дивљењем од стране других, као и експлоатативност и ароганција у интерперсоналним односима (Jakobwitz & Egan, 2006).

Управо се грандиозни аспекти нарцизма виде као кључне одлике за његово позиционирање у тријаду и уједно разликовање од других мрачних црта (Paulhus & Jones, 2015). Док су за израженије психопатске и макијавелистичке црте карактеристичнији инструментално мотивисани циљеви и понашање, у основи нарцистичких манифестација налази се мотивација за јачањем и оснаживањем ега, које је у великој мери потпомогнуто грандиозним одликама које афирмишу и штите нереалистичну слику о себи (Morf & Rhodewalt, 2001), при чему је могуће испољавање агресије или хостилности као реакције на доживљену претњу по его структуре (Vazire & Funder, 2006).

Савремена истраживања природе субклиничког нарцизма интегришу постојећа сазнања о фундаменталним когнитивним, афективним и мотивационим процесима који леже у основи овог феномена као и кључним бихевиоралним аспектима. Актуелни когнитивно-афективни модели (нпр. Morf & Rhodewalt, 2001) упућују на значај нарцистичких одлика у динамици међуљудских релација, истичући да је одржавање неделотворних, неучинковитих и контрапродуктивних интерперсоналних стратегија, услед неосетљивости и одсуства бруге и обзира за друге људе и друштвене оквире, једна од значајнијих одлика нарцизма.

Садизам

Испитујући допринос димензија Мрачне тријаде и субклиничког садизма у предвиђању делинквентног понашања, истраживачи (Chabrol, Van Leeuwen, Rodgers, & Séjourné, 2009) су предложили да се субклинички садизам уврсти међу мрачне димензије личности. Аргументе за такав предлог аутори су поткрепили резултатима који су сугерисали да субклинички садизам, осим што се показао повезан са осталим димензијама у тријади, остварује и специфичан допринос у предвиђању делинквенције, поврх варијансе коју објашњавају црте Мрачне тријаде.

Другим речима, увођење садизма није редундатно и он може имати специфичан и јединствен допринос у објашњењу социјално аверзивних понашања. У другим истраживањима је такође закључено да постоји оправданост да се садизам прикључи димензијама Мрачне тријаде, пре свега захваљујући његовим специфичним одликама у виду склоности ка уживању у суровости, посматрању и учествовању у свакодневним активностима и ситуацијама које имају насилан или садистички карактер, преферирању оваквих активности у односу на друге и фантазирању о њима (Paulhus & Jones, 2015). Димензије Мрачне тријаде констелишући заједно са садизмом основу за антисоцијално и злонамерно понашање, односно тзв. мрачно језгро личности, у литератури познато као Мрачна тетрада (Buckels, Jones, & Paulhus, 2013; Međedović & Petrović, 2015).

Садизам је димензија која је накнадно уврштена међу тзв. мрачне црте личности, након што су Шаброл и сарадници (Chabrol et al., 2009) утврдили да и садизам

представља једну од проминентних диспозиција за антисоцијалне и штетне облике понашања. Првобитни осврти на ову појаву имали су стриктно патоцентричну перспективу и резултирали су формулисањем психијатријске дијагнозе садистичког поремећаја личности, данас укинута и превазиђена дијагноза која је некада била део америчког система класификације менталних поремећаја (DSM–III–R; American Psychiatric Association, 1987). Поред патолошке оријентације, садизам је разматран у контексту сексуалног садизма који је неретко асоцијација на сам термин садизам, настао према делима контроверзне француске личности маркиза де Сада, понатог по књижевним приказима сексуалних и развратних фантазија и активности.

Захваљујући емпиријском раду, аутори унидимензионалне мере садизма (O'Meara, Davies, & Hammond, 2011), омогућили су процену садистичких склоности и тенденција на континууму од релативно неупадљивих садистичких тенденција до патолошког нивоа испољавања садизма. Покушаји ових истраживача да обједине дотадашња разматрања у литератури и утврде обрасце карактеристичне за садистички доминантне личности, резултирали су јаснијим дефинисањем и објашњењем овог феномена. Личност са израженим садистичким склоностима одликују стабилан и дуготрајан образац специфичног понашања и намера које укључују окрутне и свирепе актове према другим људима и животињама, понижавајућа понашања усмерена на намерно наношење физичких или сексуалних повреда као и психолошке патње, са циљевима да се над њима успостави доминација и контрола и/или произведе властито уживање и задовољство деловањем на ове начине.

Управо овако дефинисан садизам, омогућио је увођење концепта субклиничког садизма, разматрање његових функција и одлика у свакодневним животним околностима, а свакако и уврштавање међу мрачне димензије. Поједини емпиријски резултати (Buckels et al., 2013) наглашавају одређене значајне манифестације субклиничког садизма као што су склоност чешће бирања задатака који укључују наношење бола и штете другим бићима, преференција непривлачних и одвратних активности које садрже елементе повређивања као нпр. убијање буба пре него чишћење тоалета, слабије испољавање позитивног афективитета уз одсуство жаљења због учињеног и доживљавање већег задовољства са повећањем начињеног бола или штете. За разлику од психопата који импулсивно делују, не марећи притом за могуће повређивање других, садисти у свакодневним околностима траже могућности да посматрају, или чак изазову неугодност и патњу код других (Paulhus, 2014).

Однос мрачних црта личности и агресије

Постојање релација између персонолошких фактора и агресије је утврђено досадашњим бројним истраживањима на ову тему (нпр. Anderson & Bushman, 2002; Book, Volk, & Hosker, 2012). Осим тога, научни радови недвосмислено упућују на везе димензија које су конципиране као део „мрачне“ стране личности и агресије (нпр. Vaughman, Dearing, Giammarco, & Vernon, 2012; Dinić & Wertag, 2018; Chabrol et al., 2009; Jones & Paulhus, 2010). Упркос међусобним разликама, димензије Мрачне тријаде предвиђају и доприносе бројним друштвено непожељним и аверзивним појавама, међу којима и склоности ка агресији (Paulhus & Williams, 2002; Vize et al., 2016). Показало се да све три димензије остварују позитивне везе са агресијом, иако се испитивањем њихових специфичних доприноса утврдило да су ти односи другачији када се разматрају функције агресије (Muris, Meesters, & Timmermans, 2013).

Савремена истраживања су, без сумње, утврдила снажан допринос психопатије у склоности ка агресији, истовремено проактивној и реактивној (нпр. Barlett, 2016; Cornell et al., 1996, према Veit et al., 2010; Dinić & Wertag, 2018; Jonason, Duineveld, & Middleton, 2015). Одређене студије истичу да су психопатске личности претежно склоније проактивној агресији, пре свега због психопатских одлика да се наступа хладнокрвно, прорачунато и уз одсуство кајања и емпатије за друге, што упућује на доминантно проактивни приступ (нпр. Cima & Raine, 2009; Nouvion, Cherek, Lane, Tcheremissine, & Lieving, 2007; Porter & Woodworth, 2006; Raine et al., 2006).

Други радови, испитујући допринос психопатије, узимали су у обзир разлике између одлика примарне и секундарне психопатије и утврдили различите обрасце повезаности. Наиме, резултати истраживача (Reidy, Zeichner, Miller, & Martinez, 2007) сугеришу да се психопатске одлике попут емоционалне дистанцираности, површног шарма, неуспеха у доживљавању искрене емпатије, а које одговарају примарној агресији, показују као значајне за испољавање обе функције агресије. Такође се наводи и да одлике попут антисоцијалног стила понашања, немогућности да се следе планови и обавезе, импулсивности и склоности ка честој досади, а које се више повезују са секундарном психопатијом, предвиђају само хостилну односно реактивну функцију агресије (Reidy et al., 2007). Јача повезаност ове функције агресије са проблемима контролисања беса и антисоцијалним тенденцијама у понашању је потврђена и другим

налазима (Veit et al., 2010), док се емоционалне и интерперсоналне одлике психопата истичу као значајније за испољавање проактивне агресије (Reidy, Zeichner, & Seibert, 2011).

Експериментално истраживање о ефектима психопатских одлика на испољавање агресије у провокативним и непровокативним условима, утврдило је да израженије психопатске одлике личности доприносе и до 30% већој вероватноћи да ће се реаговати агресијом у непровокативном контексту, као и да су одлике у виду емоционалне отуђености, за разлику од антисоцијалних тенденција, значајније за испољавање инструменталне форме агресије (Reidy, Zeichner, & Martinez, 2008). Они су такође утврдили да, за разлику од оних који реагују агресивно само у околностима провокације, индивидуе са повишеном склоношћу да реагују агресивно у непровокативној ситуацији показују и тенденцију ка још већој агресији у условима где постоји провокација.

Димензија Макијавелизма се у бројним радовима показала као значајан предиктор агресије и насиља (нпр. Dinić & Wertag, 2018; Muris et al., 2013; Pailing, Boon, & Egan, 2014). Ипак, када су у питању везе Макијавелизма и различитих функција агресије, истраживања упућују на другачије и нескладне резултате. Наиме, Барлет (Barlett, 2016) је утврдио повезаност Макијавелизма са обе функције агресије, што потврђују и други аутори (Dinić & Wertag, 2018). Истиче се и да, за разлику од психопатије, израженије црте Макијавелизма индикују промишљенији и опрезнији стил деловања, иако, у околностима када су ментални ресурси и енергија ослабљени или чак исцрпљени, деловање може бити као код психопата (Furnham et al., 2013), са којима се и дели суштинска злонамерна основа. Теоријске поставке о Макијавелизму као о скупу одређених стратегија у виду манипулативних, експлоатативних и себичних инклинација, уједно мотивисаних инструменталним циљевима (Jones & Paulhus, 2009, према Dinić & Wertag, 2018), сугеришу да је стога очекивана повезаност Макијавелизма и проактивне агресије.

О постојању везе између нарцистичких црта и агресије су дискутовали многобројни аутори. Неки од њих истичу да, у ситуацијама када имају доживљај да су увређене, као и угрожене од стране других, особе које одликују високо мишљење о себи, изузетно високо самопоуздање и прецењивање властитог значаја и компетенција, могу испољавати агресију (нпр. Baumeister, Bushman, & Campbell, 2000; Baumeister,

Smart, & Boden, 1996). Џоунс и Паулус (Jones & Paulhus, 2010) такође наводе да нарцисоидне особе реагују агресивно у случају опасности и провокације по ево, док оне са доминантнијим психопатским одликама реагују агресивно на постојање физичке претње. Да одређене когнитивне одлике типичне за нарцисе попут доживљаја грандиозности, свемоћности и друштвене повлашћености, могу предвиђати агресију и антисоцијална понашања, указали су резултати истраживања (нпр. Barry et al., 2007; Calvete, 2008).

Када су у питању релације нарцизма са проактивном и реактивном агресијом, истраживања упућују на контрадикторне резултате. Поједини радови сугеришу да је нарцистичко понашање, проузроковано претњом и провокацијом по ево, очекивано повезано са реактивном агресијом, иако допринос нарцизма предикцији било које функције агресије није утврђен (Dinić & Wertag, 2018), као ни насиљу (Pailing et al., 2014). Са друге стране, одређена истраживања сугеришу да се може очекивати да нарцистичке одлике личности успешно предвиђају обе функције агресије (Barry et al., 2007; Fossati, Borroni, Eisenberg, & Maffei, 2010). Прибегавање проактивним видовима агресије код нарцисоидних, егоцентричних и недовољно емпатичних индивидуа, поједини аутори виде као одговор и заштиту од претње и штете по њихов лични доживљај и перцепцију супериорности, моћи и контроле, потенцијална претња по њих је неизвесна и стога нарциси примењују проактивну агресију (Martinez, Zeichner, Reidy, & Miller, 2008).

Значајан је број радова који наглашавају јединствени предиктивни допринос садизма у односу на Мрачну тријаду (нпр. Bulut, 2017; Furnham et al., 2013; Paulhus, 2014), као и емпиријских налаза о предвиђању малолетничке делинквенције, антисоцијалних и агресивних понашања (нпр. Buckels et al., 2013; Chabrol et al., 2009). Поједини аутори истичу робусност везе између садизма и агресије, али исто тако сугеришу да је агресија садиста према недужним и безазленим индивидуама далеко већа него агресија испољена као реакција на провокацију што, по њима, имплицира и упућује на утицај другачије мотивације од жеље за осветом и одмаздом након провокације (Chester, DeWall, & Enjaian, 2019).

Налази истраживања сугеришу да осећаји задовољства и сатисфакције представљају интринзичку мотивацију и награду за особе садистичких склоности, стога је вероватније да ће прибегавати инструменталној агресији него реактивној

(Buckels et al., 2013; Buckels, 2018). У експерименталној студији је испитивана повезаност садизма и тенденција ка агресивном реаговању у околностима без провокације (Reidy et al., 2011). Резултати ове студије сугеришу да постоји 54% већа вероватноћа да ће особе са израженијим садистичким инклинацијама бити агресивније у непровокативним условима него особе код којих овакве склоности нису изражене.

Проблем истраживања и хипотезе

Проблем овог истраживања јесте да се детаљније испитају релације између димензија Мрачне тетраде и функција агресије, те утврде потенцијални медијаторски ефекти експлицитних агресивних уверења и ставова и хостилних интерпретација на релације између наведених димензија.

Кључни проблеми и истраживачка питања на која ово истраживање треба да пружи одговоре могу се сумирати као:

1. Утврђивање доприноса мрачних црта личности у објашњењу склоности ка проактивној и реактивној агресији;
2. Утврђивање потенцијалних медијаторских доприноса агресивних уверења и ставова и хостилних интерпретација у посредовању између мрачних црта и проактивне и реактивне агресије.

У складу са наведеним истраживачким питањима, а на основу теоријских очекивања и налаза ранијих истраживања, формулисане су следеће хипотезе.

Х1. Очекује се да ће психопатија остварити значајан допринос у објашњењу обе функције агресије: реактивне и проактивне агресије. Како ће се психопатија сагледати као мултидимензионални конструкт који се састоји од примарне и секундарне психопатије, може се очекивати да примарна психопатија боље предвиђа проактивну агресију, а секундарна реактивну агресију.

Х2. Очекује се да ће Макијавелизам остварити значајан допринос у објашњењу проактивне агресије.

Х3. Очекује се да ће нарцизам остварити значајан допринос у објашњењу обе функције агресије, с тим што се може очекивати јача повезаност са реактивном агресијом.

X4. Очекује се да ће садизам остварити значајан допринос у објашњењу проактивне агресије.

X5. Очекује се да ће агресивна уверења и ставови остварити значајан медијаторски ефекат између димензија Мрачне тетраде и проактивне агресије.

X6. Очекује се да ће хостилне интерпретације остварити значајан медијаторски ефекат између димензија Мрачне тетраде и реактивне агресије.

МЕТОД

Узорак и процедура

Истраживање је спроведено на узорку од 194 испитаника из опште популације старосне доби од 18 до 59 година ($AC = 27.26$; $CD = 8.82$). Полна структура узорка је укључивала испитанике женског ($n=117$; 60.3%) и мушког пола ($n=76$; 39.2%), док за једног испитаника није био познат пол (0.5%). Највећи проценат испитаника је потицао из студентске популације ($n=86$; 44.3%), затим следе испитаници са завршеним дипломским односно мастер студијама ($n=67$; 34.5%), са завршеном средњом трогодишњом односно четворогодишњом школом или ученици средње школе ($n=26$; 13.4%), са завршеном магистратуром или докторатом односно студенти специјалистичких или докторских студија ($n=9$; 4.6%) и испитаници са вишом школом ($n=6$; 3.1%).

Процедура прикупљања података је спроведена у периоду од јануара до јуна 2019. Упитници су креирани у оквиру *Google Forms*, бесплатног и јавно доступног алата за креирање упитника, а администрација је вршена дигиталним путем у виртуелним јавним просторима односно путем друштвених мрежа за комуникацију. Техника узорковања је подразумевала тзв. *opt-in* узорковање (Skitka & Sargis, 2005), којим су се потенцијални испитаници са српског говорног подручја приступањем одговарајућем линку, сами селектовали за учешће у интернет-подржаном истраживању.

Пре приступања батерији тестова, испитаницима је презентована сагласност за учешће у истраживању која је садржала објашњење о предмету и циљевима истраживања, у које сврхе ће се користити подаци и ко ће имати приступ истима, након чега су испитаници давали своју сагласност притиском на предвиђено поље које је било предуслов за приступање тестовима. Учесће је било анонимно и добровољно, без надокнаде, а испитаници су у било ком тренутку могли да одустану без било каквих последица по њих. Време предвиђено за решавање упитника није било ограничено.

Инструменти

Упитник реактивне и проактивне агресије (Reactive-Proactive Aggression Questionnaire- RPQ, Raine et al., 2006, за адаптацију на српском видети Dinić & Raine, 2019). Овај упитник је намењен процени реактивне и проактивне вербалне и физичке агресије и то првенствено за примену у дечјој и адолесцентској популацији (од 6-18 година), а валидација на узорку одраслих из опште и затворске популације је показала да је упитник једнако погодан за примену на популацији одраслих уз измени две ставке (Cima, Raine, Meesters, & Popma, 2013). Скала се састоји од 23 ставке међу којима 11 ставки мере реактивно а 12 ставки проактивно агресивно понашање. Задатак испитаника је да на тростепеној скали од 0 до 2 процене колико често су се нашли у ситуацијама описаним у ставкама (0 =*никад*; 1 =*понекад*; 2 =*често*).

Левенсонова скала самопроцене психопатије (Levenson Self Report Psychopathy Scale - LSRP, Levenson et al., 1995, за адаптацију на српском видети Dinić, Wertag, Tomašević, & Sokolovska, 2020). Упитник од 26 ставки је намењен процени две форме психопатије- *примарне* и *секундарне* психопатије, пружа информације о антисоцијалним тенденцијама и интерперсоналним карактеристикама и стилевима психопатије. Конципиране су две супскеале упитника- *примарна психопатија* са 16 ставки која се односи на егоцентрично и окрутно понашање као и манипулативне одлике у односу са другима, и *секундарна психопатија* са 10 ставки која процењује импулсивно деловање и самодеструктивни животни стил. Процена се врши на петостепеној скали Ликертовог типа (од 1 =*потпуно нетачно* до 5 =*потпуно тачно*).

Скала Макијавелизма (Machiavellianism Scale- MACH-IV; Christie & Geis, 1970, за адаптацију на српском видети Mededović & Petrović, 2015). Макијавелизам је процењиван помоћу 20 ставки са Ликертовом петостепеном скалом за одговоре (од 1 =*потпуно нетачно* до 5 =*потпуно тачно*). Људи који постижу више скорове на овој скали имају тенденције ка хладном и прагматичном начину размишљања, могу имати негативистичке и мизантропске погледе на околинду, склоност ка експлоатативном и калкулативном понашању и манипулативним тактикама како би остварили сопствене циљеве и корист без обзира на штету и последице по друге или заједницу.

Инвентар нарцистичке личности (Narcissic Personality Inventory- NPI; Raskin & Terry, 1988, за адаптацију на српском видети Dinić & Vujić, 2019). Упитник намењен процени нарцизма се састоји од 40 парова тврдњи са присилним избором. NPI-40 је операционализован као седмодимензионалан конструкт (димензије: ауторитет, егзибиционизам, супериорност, сујетност, експлоатативност, привилегованост и самодовољност), али каснија истраживања доводе у питање конструкт валидност и указују на нејасну факторску структуру упитника, те нуде различита факторска решења (Ackerman et al., 2011). У истраживању смо користили сумациони скор свих ставки као јединствену меру нарцизма.

Кратка скала садистичких импулса (Short Sadistic Impulse Scale- SSIS; O'Meara et al., 2011; за адаптацију на српском видети Dinić, Bulut Allred, Petrović, & Wertag, 2020). Једнодимензионална скала намењена мерењу садистичких импулса и склоности садржи 10 ставки са петостепеном скалом Ликертовог типа за одговоре (од 1 =*потпуно нетачно* до 5 =*потпуно тачно*).

Скала експлицитних агресивних уверења и ставова (Explicit Aggressive Beliefs and Attitudes Scale; Michel et al., 2014, за адаптацију на српском видети Petronić & Dinić, 2018). Упитник самопроцене намењен одраслој популацији процењује експлицитна агресивна уверења и ставове. За потребе истраживања је преведен на српски језик уз претходну дозволу аутора. Састоји се од 30 ставки на које се одговара бирањем једног одговора на седмостепеној скали Ликертовог типа (од 1 =*у потпуности се не слажем* до 7 =*потпуно се слажем*). Ставке су конструисане тако да рефлектују различита уверења и предрасуде које могу бити у вези са агресивношћу, па тако упитник има шестофакторску структуру и састоји се од 6 супскала са по 5 ставки у свакој. Супскеале упитника су: Виктимизација од стране моћних, Потцењивање других, Осветољубивост, Хостилне атрибуције, Моћ и доминација и Опонирање друштвеним нормама. У анализи је коришћен сумациони скор ставки свих шест димензија као јединствена мера агресивних уверења и ставова.

Упитник хостилних пристрасности (Interpretation Bias - Verbal Stimuli; ставке преузете из рада Lobbestael et al., 2013; адаптацију на српски језик приредили Воларов и Нововић, 2017, непубликовано истраживање). Упитник је намењен процени интерпретативних пристрасности, односно у којој мери испитаници показују тенденцију да намере појединаца или група људи процењују као хостилне и

непријатељске. Садржи осам вињета тј. описе осам хипотетичких провокативних сценарија којима су обухваћени интерперсонални односи, негативне емоције, радно окружење и опште активности са којима се испитаници различитог порекла и животне доби могу идентификовати. Одговоре за сваки сценарио је могуће дати на два начина: путем одговора отвореног типа, где се од испитаника тражи да укратко напишу како објашњавају описану ситуацију, или путем одговора затвореног типа где је на основу 4 понуђене интерпретације у оквиру сваке ситуације (хостилна, неутрална, позитивна и негативна) потребно проценити вероватноћу сваке од њих на скали од 1 =мало вероватно до 7 =врло вероватно. За потребе истраживања употребљени су само одговори затвореног типа и то једино за ставке које су се односиле на хостилна објашњења чији је сумациони скор представљао јединствену меру хостилних интерпретација.

Дескриптивни показатељи и коефицијенти поузданости за све мерне инструменте су приказани у Табели 1.

Статистичка анализа података

Сви поступци у оквиру статистичке обраде података су спроведени у оквиру статистичког софтвера IBM SPSS v.23 за оперативни систем Windows. На подацима у бази су формирану сумациони скорови за сваку од варијабли који су употребљени у свим каснијим анализама. Након тога је извршена провера нормалности дистрибуције варијабли, процена интерне конзистентности свих скала је извршена израчунавањем Кронбахових алфа коефицијената поузданости а затим су утврђени и Пирсонови коефицијенти корелације између свих варијабли.

Како би се испитали односи мрачних димензија личности са реактивном и проактивном агресијом и утврдило постојање очекиваних медијаторских ефеката хостилних интерпретација и агресивних уверења, спроведене су мултипле медијационе анализе са симултаним медијаторима. Укупно је спроведено десет анализа медијације тј. по анализа за сваки предиктор појединачно, при чему су остали предиктори држани под статистичком контролом тј. уведени су као коваријетети. Ефекти старости и пола су такође статистички контролисани, с обзиром на то да нису обухваћени предметом и

циљевима истраживања. Медијације су анализирани у оквиру макроа за SPSS – PROCESS v.3 (Hayes, 2017). Ове варијабле су уведене у медијациони модел као коваријати. Ова статистичка метода може да пружи вишеструке информације и у оквиру ње је могуће спровести више анализа: анализу тоталног ефекта предиктора на критеријум (c), директног ефекта предиктора на критеријумску варијаблу при чему је утицај медијатора контролисан (c'), анализу индиректног ефекта тј. специфични допринос медијаторске варијабле на везу између предикторске и критеријумске варијабле (ab) као и информације о ефекту предиктора на медијаторску варијаблу (a) и ефекту медијатора на критеријумску варијаблу (b).

Једна од предности поменутог Хејсовог макроа приликом утврђивање постојања индиректних ефеката тј. за израчунавање њихових интервала поверења јесте метода самоузорковања (енгл. *bootstrapping*) која је такође покривена спровођењем анализе. Метода самоузорковања подразумева укључивање већег броја насумичних понављања узорковања тј. узимање јединица из првобитног узорка и враћање при чему се креирају подзорци који су једнаке величине као и првобитни узорак а процењивање индиректног ефекта је могуће за сваки од њих. Понављањем оваквог поступка се постиже велики број подзорака (од више стотина до више хиљада, зависно од броја задатих итерација), чиме се постиже приближавање расподеле узорка општој или испитиваној популацији. У овој анализи је број самоузорковања био 5000. Поступак резултује добијеним интервалима поверења који указују на постојање или одсуство ефекта медијације. Интервал поверења укључује опсег чија доња граница представља најнижу а горња граница највишу вредност индиректног ефекта. Значајност медијаторског ефекта се утврђује у случају када нула није обухваћена интервалом поверења.

РЕЗУЛТАТИ

Дескриптивна статистика и корелације

Дескриптивни статистички параметри свих варијабли, вредности Пирсонових коефицијената корелације између свих варијабли употребљених у истраживању као и вредности Кронбаховог алфа коефицијента поузданости су приказани у Табели 1.

Табела 1

Приказ дескриптивних показатеља и интеркорелације свих варијабли у истраживању

Варијабла	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1 Примарна психопатија	1	.48**	.39**	.16*	.57**	.38**	.40**	.48**	.42**
2 Секундарна психопатија		1	.60**	.47**	.60**	.49**	.43**	.40**	.48**
3 Макијавелизам			1	.30**	.50**	.40**	.55**	.36**	.38**
4 Нарцизам				1	.30**	.22**	.34**	.36**	.42**
5 Садизам					1	.42**	.49**	.41**	.57**
6 Хостилне интерпретације						1	.43**	.37**	.44**
7 Аресивна уверења							1	.40**	.36**
8 Реактивна агресија								1	.58**
9 Проактивна агресија									1
АС	23.80	32.98	56.03	12.47	18.45	17.08	123.70	8.94	1.50
СД	7.01	10.22	9.27	6.96	5.32	7.86	25.16	3.82	2.22
Мин.	10	16	33	1	10	8	50	2	0
Макс.	47	70	82	32	39	43	179	20	13
Скјунис	.46	.80	.20	.69	1.53	1.00	-.30	.55	2.57
Куртозис	-.05	.33	-.22	-.00	2.43	.57	-.07	-.04	7.97
α	.88	.78	.76	.86	.74	.86	.89	.81	.78

Напомена. ** $p < .01$; * $p < .05$.

Увидом у добијене вредности за параметре одступања од нормалне расподеле – скјуниса као мере асиметричности дистрибуције и куртозиса као мере спљоштености или издужености дистрибуције, приказаних у Табели 1, може се уочити да се вредности свих варијабли изузев варијабле проактивна агресија, налазе у опсегу прихватљивих вредности које су у складу са препорученим вредностима појединих

аутора (Blanca, Arnau, López-Montiel, Bono, & Bendayan, 2013) за скјунис од -2.49 до 2.33; и куртозис од -1.92 до 7.41. Узимајући у обзир препоручене вредности, може се увидети да у случају варијабле проактивна агресија, обе мере показују блага одступања, позитивна вредност скјуниса указује на позитивно асиметричну расподелу и закошеност дистрибуције у десно, док позитивне вредности куртозиса упућују на мању распршеност резултата, тенденцију њиховог груписања око аритметичке средине односно тзв. лептокуртичну дистрибуцију.

Вредности Пирсонових коефицијената корелације указују на постојање статистички значајних корелација позитивног смера између свих варијабли. Увидом у вредности може се закључити да се највећи број корелација налази у опсегу од .30 до .49 што указује на умерени интензитет повезаности, у складу са препорукама Коена (Cohen, 1988; стр.79-81). Корелације између варијабли примарна психопатија и нарцизам, као и нарцизам и хостилне интерпретације се крећу у опсегу од .10 до .29 што указује на благи степен повезаности међу њима. Корелације између варијабли примарна психопатија и садизам, секундарна психопатија и Макијавелизам, секундарна психопатија и садизам, Макијавелизам и садизам, Макијавелизам и агресивна уверења, садизам и проактивна агресија, као и реактивна и проактивна агресија прелазе вредност .50 што указује на већи интензитет повезаности. Анализирајући интензитет повезаности мрачних црта са функцијама агресије, може се закључити да све мрачне црте показују умерени степен повезаности са реактивном агресијом. У случају повезаности са проактивном агресијом, све мрачне црте су у умереном степену повезане изузев садизма који показује одступање у виду јачег степена повезаности са проактивном агресијом.

Анализа медијације: предикција реактивне агресије

У Табели 2 су приказани резултати анализе медијације односно директни ефекти предиктора црта Мрачне тетраде и индиректни ефекти медијаторских варијабли хостилне интерпретације и агресивна уверења у случају предикције реактивне агресије. Вредност коефицијента детерминације указује на то да је проценат варијансе критеријумске варијабле објашњене предикторима и коваријететима био 38.2%.

Табела 2

Резултати анализе медијације за критеријумску варијаблу реактивна агресија

Предиктор	Директни ефекат		Индиректни ефекат	
			Хостилне интерпретације (95% интервал поверења)	Агресивна уверења (95% интервал поверења)
Примарна психопатија	.178**		.010(-.001;.030)	.008(-.002;.024)
Секундарна психопатија	-.021		.018(.001;.042)**	-.003(-.014;.004)
Макијавелизам	.028		.008(-.001;.021)	.019(-.004;.044)
Нарцизам	.135**		-.001(-.016;.016)	.010(-.001;.028)
Садизам	.060		.010(-.010;.038)	.016(-.003;.046)
R^2	.382			

Напомена. Пол и старост испитаника су контролисане у анализи. Приказане вредности представљају нестандардизоване регресионе коефицијенте. ** $p < .01$.

На основу резултата приказаних у Табели 2 се може видети постојање значајних позитивних директних ефеката предикторских варијабли примарна психопатија и нарцизам на критеријум. Налази сугеришу да израженије одлике примарне психопатије и нарцизма успешно предвиђају испољавање агресије као реакције на фрустрирајуће и провокативне ситуационе околности. Осим тога, резултати анализе упућују на постојање значајног индиректног ефекта медијатора хостилне интерпретације у релацији између секундарне психопатије и реактивне агресије. Важно је напоменути да директан ефекат секундарне психопатије на реактивну агресију није статистички значајан. Дакле, секундарна психопатија само преко хостилних уверења води у реактивну агресију. Медијаторски ефекат агресивних уверења и ставова није био значајан.

Анализа медијације: предикција проактивне агресије

У Табели 3 су приказани резултати анализе медијације односно директни ефекти предиктора црта Мрачне тетраде и индиректни ефекти медијаторских варијабли хостилне интерпретације и агресивна уверења у случају предикције проактивне агресије. Вредност коефицијента детерминације указује да је проценат варијансе критеријумске варијабле објашњене предикторима и коваријететима био 45.3%.

Табела 3

Резултати анализе медијације за критеријумску варијаблу проактивна агресија

Предиктор	Директни ефекат	Индиректни ефекат	
		Хостилне интерпретације (95% интервал поверења)	Агресивна уверења (95% интервал поверења)
Примарна психопатија	.038	.009(-.001;.022)	-.001(-.009;.005)
Секундарна психопатија	-.007	.014 (.001;.031)**	.000(-.002;.006)
Макијавелизам	.009	.007(-.001;.016)	-.003(-.018;.009)
Нарцизам	.088**	-.001(-.012;.010)	-.002(-.011;.006)
Садизам	.157**	.009(-.007;.030)	-.002(-.017;.009)
R^2	.453		

Напомена. Пол и старост испитаника су контролисане у анализи. Приказане вредности представљају нестандардизоване регресионе коефицијенте .** $p < .01$.

Увидом у резултате медијационе анализе може се закључити да предиктори нарцизам и садизам остварују значајне позитивне директне ефекте на проактивну агресију, те да израженије нарцистичке и садистичке димензије личности значајно и успешно могу предвидети испољавање проактивне функције агресије. Налази указују и на постојање значајног медијаторског доприноса хостилних интерпретација које посредују у релацији између секундарне психопатије и проактивне агресије. И у овом случају директни ефекат секундарне психопатије на проактивну агресију није значајан. Дакле, секундарна психопатија само преко хостилних уверења води у проактивну агресију. Медијаторски ефекат агресивних уверења и ставова није значајан ни у предикцији проактивне агресије.

ДИСКУСИЈА

У овом раду су испитиване везе социјално аверзивних црта тј. црта Мрачне тетраде (примарна психопатија, секундарна психопатија, нарцизам, Макијавелизам и садизам) са реактивном и проактивном агресијом. Утврђивање могућих медијаторских ефеката хостилних интерпретација и експлицитних агресивних уверења и ставова на релације између црта Мрачне тетраде и функција агресије је представљало додатни циљ овог истраживања.

Иако смо претпоставили да ће психопатија имати позитиван ефекат на обе функције агресије, када се психопатија сагледа као мултидимензионални конструкт, очекивали смо да примарна психопатија буде јаче повезана са проактивном, а секундарна са реактивном агресијом. Примарна психопатија одражава афективно-интерперсоналне одлике психопатије у виду површног шарма и сиромашног афекта, одсуства емпатије, саосећања и кајања за сопствене поступке, као и хладнокрвног прибегавања манипулативном и користољубивом ставу у интерперсоналним контекстима. Стога је пре очекивано да особе са израженим оваквим одликама агресивно делују на проактиван и индиректан начин (Coyne & Thomas, 2008), који им омогућава да успешније скривају своје праве мотиве и намере а последично и делују са далеко више успеха и користи по себе. Резултати овог истраживања показују да примарна психопатија остварује значајну корелацију с обе функције агресије, међутим у регресионој анализи остварује значајан директни ефекат само на реактивну агресију, што није у сагласности са нашим очекивањима и претходним истраживањима (Reidy et al., 2007; Reidy et al., 2008; Reidy et al., 2011).

Резултати малобројних студија, ипак, пружају подршку могућим везама између примарне психопатије и агресије која се испољава у условима провокације. Поједини аутори (нпр. Reidy et al., 2007) кроз дискусију о природи релације психопатије и агресије, разматрали су могуће разлике између две функције агресије а које би се испољавале кроз аспекте попут нивоа негативног афективитета и импулсивности, мотивационих процеса и циљева. Њихови резултати показују да је, без обзира на очекивања у погледу повезаности секундарне психопатије и реактивне агресије, једино примарна психопатија била повезана и са реактивном и са проактивном агресијом. Наиме, одлике у виду емоционалне отуђености и антагонистичких социјалних

стратегија се показују као важне за испољавање агресије у провокативним и непровокативним условима и под различитом мотивацијом. За разлику од ових карактеристика које су индикативне за примарну психопатију, карактеристике попут негативне емоционалности, ниске толеранције на фрустрације и антисоцијалног и (само)деструктивног животног стила, које су више индикативне за секундарну психопатију, доводе до агресије али само у условима провокације. Чини се да сржне карактеристике примарне психопатије, антагонизам и безосећајност, доводе до различитих агресивних исхода, па тако и до реактивне и проактивне агресије. Антагонизам у структури личности се одражава у виду грандиозности, опонирања и претеране сумњичавости уз контрирајуће тенденције и пркошење другима, бунтовничко, али и безобзирно и неморално понашање (Lynam & Miller, 2019). Лајнам и Милер (Lynam & Miller, 2019) истичу да се антагонистичке тенденције налазе у сржи мрачних црта, те да су значајан корелат бројних екстернализујућих проблема понашања међу којима је свакако и агресивно деловање.

Други радови пак, повезаност између примарне психопатије и агресије услед провокације приписују одређеним неурохемијским процесима, тачније, дисрегулацији нивоа и рада серотонина (Fanning, Berman, Guillot, Marsic, & McCloskey, 2014). Наиме, серотонин (у литератури означен и као 5-НТ) представља једну од најзначајнијих супстанци неуротрансмитерског система човека, задужен је и заслужан за правилно функционисање бројних психичких и телесних функција, познат такође и као „хормон среће“. Одређен број студија истиче да у позадини релације између психопатије и агресије стоје абнормалности у функционисању серотонина (нпр. Berman, McCloskey, Fanning, Schumacher, & Coccato, 2009; Dolan & Anderson, 2003). Њихови налази сугеришу да агресивне појединце које одликују изражене психопатске црте, карактеришу нижи нивои серотонина, те да услед овакве дисрегулације хормона појединци испољавају потешкоће у способностима да инхибирају и контролишу своје агресивне реакције у провокативним околностима, док акутно повећање нивоа серотонина смањује могућност агресије.

Фенинг и сарадници (Fanning et al., 2014) су у свом раду утврдили да дисрегулација у раду серотонина и варијације у његовом нивоу имају медијаторску улогу између примарне психопатије и агресије у хостилним околностима. С обзиром на есенцијалну улогу серотонина у регулацији емпатије и моралног расуђивања у емоционално обојеним ситуацијама, дисрегулација у погледу сниженог нивоа

одражава се на одређене карактеристике попут одсуства емпатије, саосећања за друге и сл., а које су уједно и суштинске одлике примарне психопатије (Međedović, 2015). Тако, абнормалности у функционисању серотонина и снижен ниво истог могу имати значајну улогу у чешћем прибегавању реактивној и хостилној агресији и импулсивном реаговању у околностима које се доживљавају као претеће и опасне.

Свакако најрелевантнији допринос истраживању представља део резултата који се односи на утврђивање медијаторске улоге хостилних интерпретација на однос између секундарне психопатије и обе функције агресије. Када се сагледају корелације, секундарна психопатија је значајно повезана са обе функције агресије, али у регресионој анализи она не остварује значајан директни ефекат, већ само индиректни, преко хостилних интерпретација, и то на обе функције агресије. Резултати нашег истраживања нису у потпуној сагласности са претходним истраживањима, а ни са постављеним хипотезама. На пример, у једном претходном истраживању (Law & Falkenbach, 2018) је испитиван медијаторски однос хостилних интерпретација у релацији примарне и секундарне психопатије и агресије. Резултати овог истраживања показују да секундарна психопатија остварује значајан директни ефекат на агресију, али да нема значајне интервенишуће улоге хостилних интерпретација. У другом истраживању на клиничкој популацији је добијено да хостилне интерпретације и антисоцијални поремећаји предвиђају реактивну агресију, док у предикцији проактивне агресије значајну улогу имају искључиво антисоцијални поремећаји (Lobbestael et al., 2013). Значајно је нагласити да се примарна и секундарна психопатија у разним студијама истражују и доводе у везу са антисоцијалних поремећајима личности (нпр. Nioche et al., 2009; Skeem, Johansson, Andershed, Kerr, & Loudon, 2007). Супротно овим налазима, резултати нашег истраживања указују на то да секундарна психопатија остварује ефекат на обе функције агресије само преко хостилних интерпретација, чиме се наглашава механизам јављања агресије у оквиру секундарне психопатије. Дакле, склоност ка грешкама у интерпретацији социјалне средине на начин да се ситуација оцени хостилнија него што је оправдано је важан механизам за јављање агресије код особа са вишом секундарном психопатијом и антисоцијалним тенденцијама. Резултати нашег истраживања говоре, заправо, о истом механизму јављања различитих функција агресије код особа са вишом секундарном психопатијом.

За разлику од афективно-интерперсоналних одлика примарне психопатије које су до данас и међу лаицима укоренење и уврежене као „права слика“ психопатије и

највише се асоцирају са истом, секундарна психопатија репрезентује несклад и неравнотежу у погледу афективно-неуротских карактеристика, потешкоће са самоконтролом, регулацијом импулсивности у понашању и ниском толеранцијом фрустрација. Овакве одлике, прожете су тенденцијама и истрајношћу ка специфичном (само)деструктивном животном стилу и односу према свету. Најпрецизније сумирано, овакав животни стил карактеришу одсуство континуитета у постављању и праћењу животних циљева и дугорочног планирања и инвестирања у будућност, паразитски однос према окружењу, избегавање да се испуњавају обавезе и делује друштвено одговорно, флексибилан однос према поштовању друштвених норми и закона. Изражене одлике секундарне психопатије манифестоване кроз описане антисоцијалне тенденције и друштвено неприхватљива и проблематична понашања, доводе до потешкоћа на разним животним пољима у свакодневном функционисању, како за појединца тако и за друштвену заједницу, а посебан проблем представља склоност агресивном понашању, чије корелате је требало утврдити и детаљније разјаснити у раду. Може се претпоставити да тенденција ка непријатељским и злонамерним интерпретацијама подстиче и помаже одржавању агресије јер када се хостилне намере атрибуирају другима, постоји већа вероватноћа агресивног деловања са различитим циљевима. Гледиште о непријатељским намерама других се поткрепљује и одржава, и особа нема могућност увида у властиту пристрасну перспективу и потребу да утиче на сопствено понашање.

Добијени налаз да хостилне атрибуције посредују у објашњењу проактивне агресије је неочекиван и није у складу са хипотезама. С обзиром на то да проактивну функцију агресије подупиру позитивне евалуације агресије и очекивања позитивних и успешних исхода након ње (Walters, 2007), што је у складу са моделом процесирања социјалних информација (Crick & Dodge, 1996), пре би се очекивало да агресивна уверења и ставови интервенишу у односу психопатских црта и проактивне агресије, а не хостилне атрибуције. Наиме, когнитивна грешка атрибуције у виду тенденције ка пристрасном приписивању хостилног, непријатељског и претећег карактера аспектима социјалног контекста и понашању људи, у литератури се доводила првенствено у вези са хостилном односно реактивном агресијом (нпр. Crick & Dodge, 1996; Dodge & Coie, 1987; Hubbard et al., 2001; Lobbestael et al., 2013), тако да је повезаност хостилних интерпретација са реактивном агресијом очекивана, али не и са проактивном. Резултати корелационе анализе показују да хостилне интерпретације значајно

корелирају с обе функције агресије, а нешто вишу корелацију показују са проактивном агресијом. Овакав резултат, осим што није у складу са постављеном претпоставком, неубичајен је с обзиром на горенаведене радове који нису утврдили директну повезаност хостилних интерпретација и проактивне агресије. Са друге стране, агресивна уверења такође значајно корелирају с обе функције, а нешто више корелације показују са реактивном агресијом. Треба имати на уму да мера агресивних уверења и ставова обухвата различите аспекте као што су осветољубивост и хостилна атрибуција. С обзиром на то, не односи се само на уверење да се агресија исплати, што је карактеристично за проактивну агресију, већ укључује и аспекте који су својствени реактивној агресији, као што су нпр. хостилне атрибуције.

Када је у питању веза између садизма и агресије, добијени резултати пружају потпору налазима ранијих студија о постојању везе између садизма и проактивне агресије (Buckels et al., 2013; Buckels, 2018; Chester et al., 2019; Reidy et al., 2011). Наиме, резултати показују да садизам значајно корелира с обе функције агресије, али је корелација нешто виша у случају проактивне агресије, а у регресионој анализи садизам остварује директни ефекат само на проактивну агресију. Дакле, у разумевању проактивне функције агресије значајан допринос пружају изражене садистичке склоности у виду окрутности у свакодневном животу, спремности да се науди невиној жртви али и тенденције ка потцењивању степена туђе патње и минимизирању властите кривице и одговорности за њу (Buckels, 2018). Садизам се истиче као значајан предиктор агресије у непровокативним условима, у којима не постоје конкретни поводи за агресивно деловање нити објективна опасност и провокација по индивидуу, при чему агресија није сама себи циљ већ се помоћу ње тежи остваривању одређених циљева и мотива. У случају садизма, тај циљ може бити награда одн. уживање у туђој патњи.

Поједини аутори (Buckels et al., 2013) наглашавају тзв. „апетит за окрутношћу“, односно окрутност и суровост за садисте представљају вид емоционалног искуства које доноси задовољство и узбуђење, за разлику од непријатног и непожељног осећаја које наношење бола другима изазива код већине људи који теже његовом ублажавању и избегавању. Наши резултати пружају подршку идејама других аутора (Buckels et al., 2013; Buckels, 2018; Chester et al., 2019) да се у основи тенденције садистички настројених особа ка инструменталној пре него реактивној агресији налази интринзичка мотивација у виду задовољства и уживања у наношењу бола и патње

другима. Њихов доживљај контроле, доминације и утицаја на друге који се остварује агресијом и подстицањем искустава која омогућавају посматрање или учествовање у повређивању и наношењу бола недужним индивидуама, без повода који би њиховом деловању пружили карактер осветољубивости или реваншизма, доводи до доживљавања позитивних емоција и сатисфакције, стога се може закључити да агресија бива асоцирана са позитивним афектом. Још увек остаје недовољно јасно који аспекти агресивног чина представљају извор највећег задовољства код субклиничког садизма, иако се у литератури наводи да је управо бол и патња невине жртве у корену њиховог уживања у агресији (Baumeister, 1997, према Chester et al., 2019), а очекивано и учесталијем прибегавању и ангажовању у оваквом деловању.

Да садистичке инклинације имају велики значај за испољавање агресије у субклиничким контекстима, истичу истраживачи (Reidy et al., 2011) према којима особе које генеришу осећај задовољства и уживања захваљујући ангажовању у одређеним активностима агресивног карактера попут борилачких спортова, ловачких активности, преферирања насилних видео игрица и хорор филмова и сл., поседују израженије склоности ка садизму. Преференција сврсисходних и уједно друштвено прихватљивих понашања агресивног карактера може се разумети у њиховом случају као вид механизма сублимације, при чему се склоности и пориви ка повређивању других које је у основи непримерено и неморално, конвертују и инвестирају у социјално прихватљиве и афирмативне облике понашања и тако се смањује могућност испољавања веће и деструктивније агресије.

Како би се јасније расветлио феномен садизма, какви динамизми и мотивациони процеси се налазе у сржи ове црте, неопходно је подробније истражити потенцијалне елементе агресивног чина који највише доприносе искуству позитивног афекта, да ли се уживање и сатисфакција јављају већ у току самог чина или наступају након њега. Осим тога, било би значајно пружити увиде и у дужину трајања и интензитет позитивних емоција и осећаја задовољства изазваних патњама других. Овакви подаци у погледу природе садизма, пружили би значајан допринос предвиђању и бољем разумевању агресије, нарочито када се разматрају субклиничке манифестације садизма, присутне и уочљиве у свакодневним животним околностима.

Нарцизам је остварио значајну корелацију са обе функције агресије, при чему нешто више са проактивном агресијом, а у регресионој анализи нарцизам остварује

значајан директан ефекат на обе функције агресије, што је у складу са нашим претпоставкама. Иако у претходним истраживањима нарцизам није остварио значајан ефекат на агресију када се остале мрачне црте контролишу (Dinić & Wertag, 2018), добијени резултати иду у прилог ауторима који истичу значајну улогу нарцизма у предвиђању обе функције агресије (Barry et al., 2007; Fossati et al., 2010; Martinez et al., 2008). Изражене црте нарцизма, као „најбенигније“ од свих мрачних црта, пре свега њене одлике у виду грандиозног доживљаја себе, осећаја свемоћи, повлашћености и друштвене привилегованости, као и егоцентрични однос према свету, слабо изражена саосећајност и прецењивање сопственог значаја и положаја, заузимају значајно место у манифестовању агресије вођене различитим мотивима.

Разматрање утицаја нарцистичких карактеристика на испољавање агресије као реакције на перципирану претњу или провокацију, може се сагледати захваљујући идеји о угрожености и опасности по его структуру (Baumeister et al., 2000). Наиме, реактивна агресија се тако види као начин суочавања са негативном повратном информацијом о себи, такође и социјалним одбацивањем (Twenge & Campbell, 2003), где постоје мотиви и потреба да се очува и одржи афирмативна и устаљена слика о себи и властитим вредностима. Истовремено са тим, присутна је и тенденција да се минимизирају и дискредитују контрадикторне информације и импресије које представљају потенцијалну опасност и изазов по фрагилни и осетљиви нарцистички его.

Важно је подсетити на познате чињенице у психологији да суочавање са негативним повратним информацијама и евалуацијама о себи и аспектима властите личности за људе може представљати облик претње и опасности по формирану слику о себи. Овакве околности „узурпирају“ постојеће перспективе и наводе људе на поновне евалуације, преиспитивања и критички однос према себи, сопственим одликама и понашању. Стога, у оваквим ситуацијама људи су мотивисани да одрже и одбране афирмативну слику о себи, односно у сржи оваквих тенденција јесу мотиви самооснаживања и очувања самопоштовања. У случају израженог нарцизма, овакви мотиви постају посебно изражени и наглашени, услед великог изазова који околности и контексти обележени негативним фидбеком, одбацивањем и опонирањем представљају по его структуре. Тада се по сваку цену тежи одбрани и очувању формиране, превасходно позитивне слике о себи као непогрешивој и омнипотентној личности, изузетних одлика и права на привилегованост.

На основу наведеног, евидентно је да негативна повратна информација о себи за нарцисоидну личност представља вид провокације и фрустрације које изазивају негативне емоције, осећај незадовољства и осујећености, што може водити ка већој вероватноћи агресивне реакције. Дакле, циљ овако манифестоване агресије јесте обрачунавање са извором фрустрације и генератором негативног фидбека, а у функцији протекције и одржања позитивног концепта о себи. Потврде о потенцијалној медијаторској улози хостилних интерпретација на однос нарцизма и агресије ово истраживање није пружило, већ је показано да нарцизам остварује само директни ефекат. Може се претпоставити да дефанзивне и протективне стратегије у циљу афирмације и чувања самопоштовања осетљивијег ега, што за последицу има недовољно критичко и објективно сагледавање аспеката себе и могућности за самоунапређење, чине да нарцистичке особе прибегавају реактивној агресији.

Са друге стране, испољавање агресије над недужним људима и без објективне провокације, за нарцисе се експериментално показује као повезано првенствено у околностима одложеног фидбека, пре него негативног или позитивног (Martinez et al., 2008). Упркос недостатку емпиријских потврда нашег рада о потенцијалним ефектима различитих фидбека на испољавање инструменталне агресије, треба истаћи запажања аутора да двосмислене и недовољно јасне информације за нарцисе представљају извор фрустрације који их може мотивисати да реагују агресивно. Кључна је идеја да несигурност и неизвесност у погледу властитог учинка и резултата представљају највећи узрок за испољавање проактивне агресије.

Може се закључити да, сагледано у овом контексту, испољавање проактивне агресије представља начин да се заштити персонални доживљај свемоћи, грандиозности, непогрешивости и контроле, те супериорна слика о себи. Неизвесност и захтев да се информација чека, уз антиципирање гратификације, потенцијално су претећи и опасни, побуђују на сумњу и нелагодност у погледу перцепције селфа. Последица оваквих тенденција је чешће и вероватније прибегавање агресији, без конкретног повода и изложене претње. Оваква објашњења иду у прилог проактивној агресији чији су циљеви агресијом, застрашивањем и компромитовањем успоставити контролу и доминацију над ситуацијом и особом, пре него погрешна интерпретација и тумачење контекста на хостилан начин (Dodge & Coie, 1987).

О природи релације нарцистичких црта и функција агресије могао би се извести уопштени закључак да се у сржи нарцистичке его структуре налази осећај повлашћености, праћен сталним очекивањем потврде о грандиозној и супериорној слици о себи. Уједно, то очекивање је повезано с осетљивошћу на различите облике изазова и екстерних утицаја на конституисану слику о себи. У циљу очувања и одржавања нарцистичке слике о себи, прибегава се различитим маладаптивним и деструктивним понашањима, као што су реактивна и проактивна агресија.

Неопходно је истаћи да нарцистичке тенденције испитиване у овом раду одражавају грандиозни нарцизам, при чему треба указати и на вулнерабилни нарцизам, ослањајући се на једну од концептуализација латентне структуре нарцизма на две димензије односно грандиозни и вулнерабилни нарцизам (Miller et al., 2011). Вулнерабилни нарцизам одликују изражена дефанзивност, самоусмереност, преосетљивост, несигурност и инертни и пасивни интерперсонални стил који прате потреба за усмеравањем пажње на себе и тражењем позитивне евалуације од стране других кроз самоокривљавање, истицање властите жртве и преузимање одговорности које нису очекиване и неопходне. Истраживања сугеришу да је нарцистичка вулнерабилност и хиперсензитивност у корену нарцистичког беса, који уједно представља супскалу вулнерабилног нарцизма у оквиру Инвентара патолошког нарцизма (Pathological Narcissism Inventory - PNI; Pincus et al., 2009), при чему се посебно истиче повезаност вулнерабилног нарцизма пре свега са реактивном и хостилном агресијом (нпр. Krizan & Johar, 2015; Okada, 2010). Мултидимензионалан приступ, дакле разматрање утицаја нарцизма кроз различите концептуализације његове латентне структуре, може имати изузетне користи у усклађивању противречних и контрадикторних налаза у истраживањима релације нарцизма и агресије (Salmivalli, 2001), тако да је овакав приступ свакако оправдан и пожељан у будућим истраживањима.

На крају, Макијавелизам остварује скромне корелације са обе функције агресије, али у регресионој анализи не остварује значајне ефекте. Овај резултат није у складу с нашим очекивањима да ће Макијавелизам остварити ефекат на проактивну агресију. Одсуство ове повезаности није у складу са теоријским поставкама према којима би се очекивало да се услед израженијих макијавелистичких стратегија и манипулативних и експлоатативних склоности чешће прибегава проактивној агресији како би се остварили инструментални социјални циљеви. Налази нису у складу ни са појединим

емпиријским подацима који су истицали значајне везе Макијавелизма са проактивном, али и са реактивном функцијом агресије (Barlett, 2016; Dinić & Wertag, 2018). Могло би се претпоставити да када се контролише ефекат осталих мрачних црта, посебно примарне психопатије, Макијавелизам не остварује значајан директан ефекат. Наиме, према неким ауторима, Макијавелизам се може свести на психопатију тј. представља редувантан појам (Miller, Hyatt, Maples-Keller, Carter, & Lynam, 2017).

Ограничења и импликације за будућа истраживања

Када су у питању недостаци истраживања у вези са методологијом прикупљања података и узорковањем, релевантна ограничења односе се на релативно мали узорак испитаника и процедуру прикупљања података са испитаницима који се сами селекују за учешће. Иако администрација упитника у оквиру виртуелних јавних простора попут друштвених мрежа и група омогућава да се неограничен број људи различитих карактеристика сам селекује, предуслов за учешће су били поседовање базичне компјутерске писмености и присутност у виртуелном друштвеном простору што ипак представља таргетирану популацију. Јасно је да све индивидуе из опште популације које не испуњавају овакве услове нису имале шансу да буду део узорка, што може представљати недостатак истраживања услед вероватноће пристрасности узорка.

Полне разлике међу конструктима нису биле у фокусу рада, иако би се захваљујући одређеном броју радова (нпр. Cillessen, Lansu, & VanDenBerg, 2014; Dinić & Wertag, 2018; Fanti & Kimonis, 2012; Muris et al., 2013) могло очекивати постојање ефеката пола у релацијама истраживаних феномена. Потенцијалне разлике попут полне и старосне структуре би било препоручљиво уврстити у будућа испитивања, а посебно занимљиво би било бавити се утврђивањем ефеката хостилних атрибуција и агресивних ставова на релације мрачних црта и агресије међу младима и адолесцентима. Овакви налази би могли да пруже нове перспективе и погледе на актуелне теме склоности ка агресији међу младима и вршњачком насиљу, које је ближе проактивној агресији, што би свакако имало педагошке и васпитне импликације.

Експлицитна агресивна уверења и ставови се нису показали као значајни медијатори у релацијама између мрачних црта и агресије, упркос теоријским претпоставкама. У раду нису разматране појединачне димензије упитника као могући

медијатори те је препорука да се у наредним истраживањима оне укључе, као и да се детаљније провере психометријске карактеристике примењеног упитника. Поузданост примењеног упитника је била добра, што је у складу са оригиналним радом (Michel et al., 2014), док домаћи аутори (Petronić & Dinić, 2018) пружају информације о скраћеној верзији овог упитника са осам ставки. Посебно би било пожељно компарирати метријске карактеристике дуге и скраћене верзије, с обзиром на поједине препоруке о примени скраћене верзије упитника у општој популацији одраслих (Michel, Hartman, & Gitter, 2015). Иако експлицитне мере агресивних ставова и уверења показују предност у односу на имплицитне, имплицитне мере могу помоћи у разумевању спонтаних понашања, те би се у наредним истраживањима имплицитна уверења и ставови могли укључити како би се детаљније размотрио однос мрачних црта и агресије.

На крају, треба указати на статистичка ограничења. Иако је уобичајено да се парцијални доприноси мрачних црта испитују у регресионој анализи, у којој се контролише ефекат осталих мрачних црта, мрачне црте су међусобно повезане. С обзиром на то, кад се из њих парцијализује оно што је заједничко с осталим цртама, постоји могућност да недељена варијанса представља варијансу грешке, а не јединствени допринос предиктора тј. мрачне црте (нпр. Sleep, Lynam, Hyatt, & Miller, 2017). Тако, могуће је да се нарцизам издвојио као значајан предиктор јер он показује најниже корелације с осталим мрачним цртама.

Закључак

Резултати овог истраживања показују да у предвиђању реактивне агресије значајан допринос пружају изражене одлике примарне психопатије и нарцизма, док допринос у предикцији проактивне агресије пружају изражене одлике нарцизма и садизма. Поред тога, резултати указују на постојање медијаторског доприноса хостилних интерпретација у релацији између секундарне психопатије и обе функције агресије, при чему секундарна психопатија не остварује директне ефекте. Резултати су делимично у складу с претходним истраживањима, а кључни допринос је у разумевању механизма агресије који лежи у основи секундарне психопатије. Одсуство потпуне конкордантности са претходним радовима указује на комплексност и хетерогеност испитиваних феномена, као и изазове који се стављају пред истраживања усмерена на испитивање механизма настанка агресије.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Ackerman, R. A., Witt, E. A., Donnellan, M. B., Trzesniewski, K. H., Robins, R. W., & Kashy, D. A. (2011). What does the narcissistic personality inventory really measure?. *Assessment, 18*(1), 67-87. <https://dx.doi.org/10.1177/1073191110382845>
- Aghababaei, N., & Błachnio, A. (2015). Well-being and the Dark Triad. *Personality and individual differences, 86*, 365-368. <https://dx.doi.org/10.1016/j.paid.2015.06.043>
- Ajzen, I. (2001). Nature and operation of attitudes. *Annual review of psychology, 52*(1), 27-58. <https://dx.doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.27>
- Al Aïn, S., Carré, A., Fantini-Hauwel, C., Baudouin, J. Y., & Besche-Richard, C. (2013). What is the emotional core of the multidimensional Machiavellian personality trait?. *Frontiers in psychology, 4*, 454. <https://dx.doi.org/10.3389/fpsyg.2013.00454>
- American Psychiatric Association. (1987). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (3rd ed., rev.). Washington, DC: Author.
- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). Arlington, VA: Author.
- Anderson, K. B., Anderson, C. A., Dill, K. E., & Deuser, W. E. (1998). The interactive relations between trait hostility, pain, and aggressive thoughts. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression, 24*(3), 161-171. [https://dx.doi.org/10.1002/\(SICI\)1098-2337\(1998\)24:3<161::AID-AB1>3.0.CO;2-O](https://dx.doi.org/10.1002/(SICI)1098-2337(1998)24:3<161::AID-AB1>3.0.CO;2-O)
- Anderson, C. A., & Bushman, B. J. (2002). Human aggression. *Annual Review of Psychology, 53*(1), 27-51. <https://dx.doi.org/10.1146/annurev.psych.53.100901.135231>
- Arsenio, W. F., Adams, E., & Gold, J. (2009). Social information processing, moral reasoning, and emotion attributions: Relations with adolescents' reactive and proactive aggression. *Child development, 80*(6), 1739-1755. <https://dx.doi.org/10.1111/j.1467-8624.2009.01365.x>
- Bandura, A. (1973). *Aggression: A social learning analysis*. Oxford, England: Prentice-Hall.
- Barlett, C. P. (2016). Exploring the correlations between emerging adulthood, Dark Triad traits, and aggressive behavior. *Personality and Individual Differences, 101*, 293-298. <https://dx.doi.org/10.1016/j.paid.2016.05.061>
- Baron, R. A., & Richardson, D. R. (1994). *Human Aggression*. New York: Plenum Press.

- Barry, T. D., Thompson, A., Barry, C. T., Lochman, J. E., Adler, K., & Hill, K. (2007). The importance of narcissism in predicting proactive and reactive aggression in moderately to highly aggressive children. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression*, 33(3), 185-197. <https://dx.doi.org/10.1002/ab.20198>
- Baughman, H. M., Dearing, S., Giammarco, E., & Vernon, P. A. (2012). Relationships between bullying behaviours and the Dark Triad: A study with adults. *Personality and Individual Differences*, 52, 571–575. <https://dx.doi.org/10.1016/j.paid.2011.11.020>
- Baumeister, R. F., Bushman, B. J., & Campbell, W. K. (2000). Self-esteem, narcissism, and aggression: Does violence result from low self-esteem or from threatened egotism?. *Current directions in psychological science*, 9(1), 26-29. <https://dx.doi.org/10.1111/1467-8721.00053>
- Baumeister, R. F., Smart, L., & Boden, J. M. (1996). Relation of threatened egotism to violence and aggression: The dark side of high self-esteem. *Psychological review*, 103(1), 5-33. <https://dx.doi.org/10.1037/0033-295X.103.1.5>
- Benning, S. D., Patrick, C. J., Hicks, B. M., Blonigen, D. M., & Krueger, R. F. (2003). Factor structure of the psychopathic personality inventory: validity and implications for clinical assessment. *Psychological assessment*, 15(3), 340-350. <https://dx.doi.org/10.1037/1040-3590.15.3.340>
- Berkowitz, L. (1989). Frustration-aggression hypothesis: Examination and reformulation. *Psychological bulletin*, 106(1), 59-73. <http://dx.doi.org/10.1037/0033-2909.106.1.59>
- Berkowitz, L. (1993). *Aggression: Its causes, consequences, and control*. New York, NY, England: McGraw-Hill Book Company.
- Berman, M. E., McCloskey, M. S., Fanning, J. R., Schumacher, J. A., & Coccaro, E. F. (2009). Serotonin augmentation reduces response to attack in aggressive individuals. *Psychological Science*, 20(6), 714–720. <https://dx.doi.org/10.1111/j.14679280.2009.02355.x>
- Bing, M. N., LeBreton, J. M., Davison, H. K., Migetz, D. Z., & James, L. R. (2007). Integrating implicit and explicit social cognitions for enhanced personality assessment: A general framework for choosing measurement and statistical methods. *Organizational Research Methods*, 10(1), 136-179. <https://dx.doi.org/10.1177/1094428106289396>
- Blanca, M. J., Arnau, J., López-Montiel, D., Bono, R., & Bendayan, R. (2013). Skewness and kurtosis in real data samples. *Methodology: European Journal of Research Methods for*

- the Behavioral and Social Sciences*, 9(2), 78–84. <https://dx.doi.org/10.1027/1614-2241/a000057>
- Book, A. S., Volk, A. A., & Hosker, A. (2012). Adolescent bullying and personality: An adaptive approach. *Personality and Individual Differences*, 52(2), 218–223. <https://dx.doi.org/10.1016/j.paid.2011.10.028>
- Brosbe M. S. (2011). *Hostile Aggression*. In: Goldstein S., Naglieri J.A. (eds) *Encyclopedia of Child Behavior and Development*. Springer, Boston, MA
<https://dx.doi.org/10.1007/978-0-387-79061-9>
- Brown, K., Atkins, M. S., Osborne, M. L., & Milnamow, M. (1996). A revised teacher rating scale for reactive and proactive aggression. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 24(4), 473-480. <https://dx.doi.org/10.1007/BF01441569>
- Buckels, E. E. (2018). *The psychology of everyday sadism* (Doctoral dissertation, University of British Columbia). <https://open.library.ubc.ca/collections/ubctheses/24/items/1.0369056>
- Buckels, E. E., Jones, D. N., & Paulhus, D. L. (2013). Behavioral confirmation of everyday sadism. *Psychological science*, 24(11), 2201-2209. <https://dx.doi.org/10.1177/0956797613490749>
- Bulut, T. (2017). The concept of sadism in the current empirical literature. *Zbornik instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 36(1), 23-41.
- Buschner, A. (2018). *Grundlagen des Machiavellismus und Betrachtung desselben unter dem Aspekt der nachhaltigen Führung*. Stralsund. https://www.researchgate.net/publication/328079811_Grundlagen_des_Machiavellismus_und_Betrachtung_desselben_unter_dem_Aспект_der_nachhaltigen_Führung
- Bushman, B. J., & Anderson, C. A. (2001). Is it time to pull the plug on hostile versus instrumental aggression dichotomy?. *Psychological review*, 108(1), 273-279. <https://dx.doi.org/10.1037/0033-295X.108.1.273>
- Buss, A. H., & Perry, M. (1992). The aggression questionnaire. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63(3), 452-459. <https://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.63.3.452>
- Calvete, E. (2008). Justification of violence and grandiosity schemas as predictors of antisocial behavior in adolescents. *Journal of abnormal child psychology*, 36(7), 1083-1095. <https://dx.doi.org/10.1007/s10802-008-9229-5>
- Calvete, E., & Orue, I. (2010). Cognitive schemas and aggressive behavior in adolescents: The mediating role of social information processing. *The Spanish Journal of Psychology*, 13(1), 190-201. <https://dx.doi.org/10.1017/S1138741600003772>

- Calvete, E., & Orue, I. (2012). Social information processing as a mediator between cognitive schemas and aggressive behavior in adolescents. *Journal of abnormal child psychology*, *40*(1), 105-117. <https://dx.doi.org/10.1007/s10802-011-9546-y>
- Cenkseven-Önder, F., Avci, R., & Çolakkadioglu, O. (2016). Validity and Reliability of the Reactive-Proactive Aggression Questionnaire in Turkish Adolescents. *Educational Research and Reviews*, *11*(20), 1931-1943. <https://dx.doi.org/10.5897/ERR2016.2937>
- Chabrol, H., Van Leeuwen, N., Rodgers, R., & Séjourné, N. (2009). Contributions of psychopathic, narcissistic, Machiavellian, and sadistic personality traits to juvenile delinquency. *Personality and Individual Differences*, *47*(7), 734-739. <https://dx.doi.org/10.1016/j.paid.2009.06.020>
- Chester, D. S., DeWall, C. N., & Enjaian, B. (2019). Sadism and aggressive behavior: Inflicting pain to feel pleasure. *Personality and social psychology bulletin*, *45*(8), 1252-1268. <https://dx.doi.org/10.1177/0146167218816327>
- Christie, R., & Geis, F. L. (1970). Studies in Machiavellianism. *Academic Press*, 10–33.
- Cillessen, A. H., Lansu, T. A., & Van Den Berg, Y. H. (2014). Aggression, hostile attributions, status, and gender: A continued quest. *Development and psychopathology*, *26*(3), 635-644. <https://dx.doi.org/10.1017/S0954579414000285>
- Cima, M., & Raine, A. (2009). Distinct characteristics of psychopathy relate to different subtypes of aggression. *Personality and Individual Differences*, *47*(8), 835–840. <http://dx.doi.org/10.1016/j.paid.2009.06.031>
- Cima, M., Raine, A., Meesters, C., & Popma, A. (2013). Validation of the Dutch Reactive Proactive Questionnaire (RPQ): Differential correlates of reactive and proactive aggression from childhood to adulthood. *Aggressive Behavior*, *39*(2), 99-113. <http://dx.doi.org/10.1002/ab.21458>
- Cleckley, H. M. (1941). *The mask of sanity*. St. Louis: Mosby.
- Cohen, J. (1988). *Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences* (2nd ed.). Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Cornell, D. G. (1996). *Coding guide for violent incidents: Instrumental versus hostile/reactive aggression*. University of Virginia. Preuzeto sa https://curry.virginia.edu/sites/default/files/uploads/resourceLibrary/Violence_Coding_Guide_for_Instrumental_and_Hostile-Reactive_Incidents_10-5-13.pdf
- Coyne, S. M., & Thomas, T. J. (2008). Psychopathy, aggression, and cheating behavior: A test of the Cheater–Hawk hypothesis. *Personality and Individual Differences*, *44*(5), 1105-1115. <https://dx.doi.org/10.1016/j.paid.2007.11.002>

- Crick, N. R., & Dodge, K. A. (1994). A review and reformulation of social information-processing mechanisms in children's social adjustment. *Psychological bulletin*, *115*(1), 74-101. <https://dx.doi.org/10.1037/0033-2909.115.1.74>
- Crick, N. R., & Dodge, K. A. (1996). Social information-processing mechanisms in reactive and proactive aggression. *Child development*, *67*(3), 993-1002. <http://dx.doi.org/10.2307/1131875>
- Čuržik, D., & Jakšić, N. (2012). Patološki narcizam i narcistični poremećaj ličnosti-pregled suvremenih spoznaja. *Klinička psihologija*, *5*(1-2), 21-36.
- Dinić, B. (2014). *Efekti dispozicionih i situacionih činilaca na agresivno ponašanje* (Doktorska disertacija). Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet
- Dinić, B. M., Bulut Allred, T., Petrović, B., & Wertag, A. (2020). A test of three sadism measures: Short Sadistic Impulse Scale, varieties of sadistic tendencies, and assessment of sadistic personality. *Journal of Individual Differences*. Advance online publication. <https://dx.doi.org/10.1027/1614-0001/a000319>
- Dinić, B. M., & Raine, A. (2019). An item response theory analysis and further validation of the Reactive–proactive Aggression Questionnaire (RPQ): The Serbian adaptation of the RPQ. *Journal of personality assessment*, *102*(4), 469-479. <https://dx.doi.org/10.1080/00223891.2019.1573430>
- Dinić, B. M., & Vujić, A. (2019). Five-factor model best describes narcissistic personality inventory across different item response formats. *Psychological reports*, *122*(5), 1946-1966. <https://dx.doi.org/10.1177/0033294118794404>
- Dinić, B. M., & Wertag, A. (2018). Effects of Dark Triad and HEXACO traits on reactive/proactive aggression: Exploring the gender differences. *Personality and Individual Differences*, *123*, 44-49. <https://dx.doi.org/10.1016/j.paid.2017.11.003>
- Dinić, B. M., Wertag, A., Tomašević, A., & Sokolovska, V. (2020). Centrality and redundancy of the Dark Tetrad traits. *Personality and Individual Differences*, *155*, Article 109621. <https://dx.doi.org/10.1016/j.paid.2019.109621>
- Dodge, K. A. (1980). Social cognition and children's aggressive behavior. *Child development* *51*(1), 162-170. <https://dx.doi.org/10.2307/1129603>
- Dodge, K. A. (1991). *The Structure and Function of Reactive and Proactive Aggression in the Development and Treatment of Childhood Aggression*. In Debra J Pepler, Kenneth H Rubin (Eds.): *The Development and Treatment of Childhood Aggression*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, pp. 201-218.

- Dodge, K. A. (2006). Translational science in action: Hostile attributional style and the development of aggressive behavior problems. *Development and psychopathology*, 18(3), 791-814. <https://dx.doi.org/10.1017/S0954579406060391>
- Dodge, K. A., & Coie, J. D. (1987). Social-information-processing factors in reactive and proactive aggression in children's peer groups. *Journal of personality and social psychology*, 53(6), 1146-1158. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.53.6.1146>
- Dolan, M. C., & Anderson, I. M. (2003). The relationship between serotonergic function and the Psychopathy Checklist: Screening Version. *Journal of Psychopharmacology*, 17(2), 216–222. <https://dx.doi.org/10.1177/0269881103017002011>
- Epps, J., & Kendall, P. C. (1995). Hostile attributional bias in adults. *Cognitive Therapy and Research*, 19(2), 159-178. <https://dx.doi.org/10.1007/BF02229692>
- Essau, C.A., Conradt, J. (2006). *Agresivnost u djece i mladeži*. Jastrebarsko: Naklada Slap
- Falkenbach, D. M. (2004). The subtypes of psychopathy and their relationship to hostile and instrumental aggression (Doctoral dissertation). *University of South Florida, Tampa, FL*.
- Fanti, K. A., & Kimonis, E. R. (2012). Bullying and victimization: The role of conduct problems and psychopathic traits. *Journal of Research on Adolescence*, 22(4), 617-631. <https://dx.doi.org/10.1111/j.1532-7795.2012.00809.x>
- Fazio, R. H. (1990). Multiple processes by which attitudes guide behavior: The MODE model as an integrative framework. In M. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology*, Vol. 23, pp.75-109. San Diego: Academic Press. [https://dx.doi.org/10.1016/S0065-2601\(08\)60318-4](https://dx.doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60318-4)
- Fanning, J. R., Berman, M. E., Guillot, C. R., Marsic, A., & McCloskey, M. S. (2014). Serotonin (5-HT) augmentation reduces provoked aggression associated with primary psychopathy traits. *Journal of personality disorders*, 28(3), 449-461. https://dx.doi.org/10.1521/pedi_2012_26_065
- Fite, P. J., Raine, A., Stouthamer-Loeber, M., Loeber, R., & Pardini, D. A. (2010). Reactive and proactive aggression in adolescent males: Examining differential outcomes 10 years later in early adulthood. *Criminal Justice and Behavior*, 37(2), 141-157. <https://dx.doi.org/10.1177/0093854809353051>
- Fossati, A., Borroni, S., Eisenberg, N., & Maffei, C. (2010). Relations of proactive and reactive dimensions of aggression to overt and covert narcissism in nonclinical adolescents. *Aggressive Behavior*, 36(1), 21–27. <http://dx.doi.org/10.1002/ab.20332>

- Frith, C. D. (2008). Social cognition. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 363(1499), 2033-2039. <https://dx.doi.org/10.1098/rstb.2008.0005>
- Furnham, A., Richards, S. C., & Paulhus, D. L. (2013). The Dark Triad of personality: A 10 year review. *Social and Personality Psychology Compass*, 7(3), 199-216. <https://dx.doi.org/10.1111/spc3.12018>
- Gawronski, B., & Bodenhausen, G. V. (2006). Associative and propositional processes in evaluation: an integrative review of implicit and explicit attitude change. *Psychological bulletin*, 132(5), 692-731. <https://dx.doi.org/10.1037/0033-2909.132.5.692>
- Greenwald, A. G., & Banaji, M. R. (1995). Implicit social cognition: attitudes, self-esteem, and stereotypes. *Psychological review*, 102(1), 4-27. <https://dx.doi.org/10.1037/0033-295X.102.1.4>
- Hahn, A., & Gawronski, B. (2015). Implicit social cognition, in *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 2nd Edn, ed. J. D. Wright (Oxford: Elsevier), 714–720. <https://dx.doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.24066-X>
- Hare, R. D. (1985). Comparison of procedures for the assessment of psychopathy. *Journal of Consulting and Clinical psychology*, 53(1), 7-16. <https://dx.doi.org/10.1037/0022-006X.53.1.7>
- Hare, R. D. (1991). *The Hare Psychopathy Checklist—Revised*. Toronto, ON, Canada: Multi-Health Systems.
- Hare, R. D. (2003). *The Hare Psychopathy Checklist—Revised, 2nd edition*. Toronto, ON, Canada: Multi-Health Systems.
- Hayes, A. F. (2017). *Introduction to Mediation, Moderation, and Conditional Process Analysis: A Regression-Based Approach* (2nd ed.). New York, NY: Guilford Publications.
- Heider, F. (1944). Social perception and phenomenal causality. *Psychological Review*, 51(6), 358-374. <https://dx.doi.org/10.1037/h0055425>
- Heider, F. (1958). *The psychology of interpersonal relations*. New York: Wiley
- Hermann, C. A., Nunes, K. L., Ennis, L., Maimone, S., & Choy, A. (2014). *Four Approaches to Measuring Attitudes Towards Violence: Beliefs, Explicit Evaluation, Outcome Expectancies, and Implicit Evaluation*. Poster presented at the 21st world meeting of the International Society for Research on Aggression, Atlanta, Georgia.
- Hubbard, J. A., Dodge, K. A., Cillessen, A. H., Coie, J. D., & Schwartz, D. (2001). The dyadic nature of social information processing in boys' reactive and proactive

- aggression. *Journal of personality and social psychology*, 80(2), 268-280.
<https://dx.doi.org/10.1037//0022-3514.80.2.268>
- Jakobwitz, S., & Egan, V. (2006). The dark triad and normal personality traits. *Personality and Individual Differences*, 40(2), 331-339.
<https://dx.doi.org/10.1016/j.paid.2005.07.006>
- Jonason, P.K., Duineveld, J., & Middleton, J.P. (2015). Pathology, pseudopathology, and the Dark Triad of personality. *Personality and Individual Differences*, 78, 43–47.
<https://dx.doi.org/10.1016/j.paid.2015.01.028>
- Jones, D. N., & Paulhus, D. L. (2010). Different provocations trigger aggression in narcissists and psychopaths. *Social Psychological and Personality Science*, 1(1), 12-18.
<https://dx.doi.org/10.1177/1948550609347591>
- Jouriles, E. N., Rosenfield, D., McDonald, R., Kleinsasser, A. L., & Dodson, M. C. (2013). Explicit beliefs about aggression, implicit knowledge structures, and teen dating violence. *Journal of abnormal child psychology*, 41(5), 789-799.
<https://dx.doi.org/10.1007/s10802-013-9717-0>
- Krizan, Z., & Johar, O. (2015). Narcissistic rage revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*, 108(5), 784–801. <https://dx.doi.org/10.1037/pspp0000013>
- Lansu, T. A. (2018). Burn! How implicit and explicit attitudes predict early adolescents’ “hot sauce” aggression toward classroom peers. *Journal of experimental child psychology*, 167, 423-432. <https://dx.doi.org/10.1016/j.jecp.2017.11.006>
- Law, H., & Falkenbach, D. M. (2018). Hostile attribution bias as a mediator of the relationships of psychopathy and narcissism with aggression. *International journal of offender therapy and comparative criminology*, 62(11), 3355-3371.
<https://dx.doi.org/10.1177/0306624X17742614>
- LeBreton, J. M., Binning, J. F., & Adorno, A. J. (2006). Subclinical Psychopaths. In J. C. Thomas, D. L. Segal, & M. Hersen (Eds.), *Comprehensive Handbook of Personality and Psychopathology, Vol. 1. Personality and Everyday Functioning* (p. 388–411). John Wiley & Sons Inc.
- Levenson, M. R., Kiehl, K. A., & Fitzpatrick, C. M. (1995). Assessing psychopathic attributes in a noninstitutionalized population. *Journal of personality and social psychology*, 68(1), 151-158. <http://dx.doi.org/10.1037//0022-3514.68.1.151>
- Liu, J. (2004). Concept analysis: aggression. *Issues in mental health nursing*, 25(7), 693-714.
<https://dx.doi.org/10.1080/01612840490486755>

- Lobbestael, J., Cima, M., & Arntz, A. (2013). The relationship between adult reactive and proactive aggression, hostile interpretation bias, and antisocial personality disorder. *Journal of personality disorders*, 27(1), 53-66. <http://dx.doi.org/10.1521/pedi.2013.27.1.53>
- Lynam, D. R., & Miller, J. D. (2019). The basic trait of antagonism: An unfortunately underappreciated construct. *Journal of Research in Personality*, 81, 118-126. <https://dx.doi.org/10.1016/j.jrp.2019.05.012>
- Malle, B. F. (2011). Attribution theories: How people make sense of behavior. In D. Chadee (Ed.), *Theories in social psychology* (p. 72–95). Wiley-Blackwell.
- Manasijević, M. (2017). *Tumačenje postignuća preduzetnika–atribucioni pristup*. (Doktorska disertacija). Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet
- Marsee, M. A., & Frick, P. J. (2007). Exploring the cognitive and emotional correlates to proactive and reactive aggression in a sample of detained girls. *Journal of abnormal child psychology*, 35(6), 969-981. <http://dx.doi.org/10.1007/s10802-007-9147-y>
- Martinez, M. A., Zeichner, A., Reidy, D. E., & Miller, J. D. (2008). Narcissism and displaced aggression: Effects of positive, negative, and delayed feedback. *Personality and Individual Differences*, 44(1), 140-149. <https://dx.doi.org/10.1016/j.paid.2007.07.012>
- McConville, D. W., & Cornell, D. G. (2003). Aggressive attitudes predict aggressive behavior in middle school students. *Journal of Emotional and Behavioral disorders*, 11(3), 179-187. <https://dx.doi.org/10.1177/10634266030110030501>
- Međedović, J. (2015). *Nomološka mreža psihopatije*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Međedović, J., & Petrović, B. (2015). The Dark Tetrad: Structural properties and location in the personality space. *Journal of Individual Differences*, 36(4), 228-236. <http://dx.doi.org/10.1027/1614-0001/a000179>
- Meissner, F., Grigutsch, L. A., Koranyi, N., Müller, F., & Rothermund, K. (2019). Predicting Behavior With Implicit Measures: Disillusioning Findings, Reasonable Explanations, and Sophisticated Solutions. *Frontiers in Psychology*, 10. <https://dx.doi.org/10.3389/fpsyg.2019.02483>
- Michel, J. S., Pace, V. L., Edun, A., Sawhney, E., & Thomas, J. (2014). Development and validation of an explicit aggressive beliefs and attitudes scale. *Journal of Personality Assessment*, 96(3), 327-338. <http://dx.doi.org/10.1080/00223891.2013.832260>

- Michel, J. S., Hartman, P., & Gitter, S. (2015). Development and validation of a short form aggressive beliefs and attitudes scale. *Personality and Individual Differences*, *87*, 130-135. <https://dx.doi.org/10.1016/j.paid.2015.07.041>
- Miller, J. D., Hoffman, B. J., Gaughan, E. T., Gentile, B., Maples, J., & Keith Campbell, W. (2011). Grandiose and vulnerable narcissism: A nomological network analysis. *Journal of personality*, *79*(5), 1013-1042. <https://dx.doi.org/10.1111/j.1467-6494.2010.00711.x>
- Miller, J. D., Hyatt, C. S., Maples-Keller, J. L., Carter, N. T., & Lynam, D. R. (2017). Psychopathy and Machiavellianism: A distinction without a difference?. *Journal of personality*, *85*(4), 439-453. <https://dx.doi.org/10.1111/jopy.12251>
- Minton, M. K. (2006). *Toward a typology of the aggressive personality* (Master's thesis, Georgia Institute of Technology). Preuzeto sa https://smartech.gatech.edu/bitstream/handle/1853/11497/minton_matthew_k_200608_mast.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Morf, C. C., & Rhodewalt, F. (2001). Unraveling the paradoxes of narcissism: A dynamic self-regulatory processing model. *Psychological inquiry*, *12*(4), 177-196. https://dx.doi.org/10.1207/S15327965PLI1204_1
- Murray-Close, D., Ostrov, J. M., Nelson, D. A., Crick, N. R., & Coccaro, E. F. (2010). Proactive, reactive, and romantic relational aggression in adulthood: Measurement, predictive validity, gender differences, and association with intermittent explosive disorder. *Journal of Psychiatric Research*, *44*(6), 393-404. <https://dx.doi.org/10.1016/j.jpsychires.2009.09.005>
- Muris, P., Meesters, C., & Timmermans, A. (2013). Some youths have a gloomy side: Correlates of the dark triad personality traits in non-clinical adolescents. *Child Psychiatry & Human Development*, *44*(5), 658-665. <https://dx.doi.org/10.1007/s10578-013-0359-9>
- Nasby, W., Hayden, B., & DePaulo, B. M. (1980). Attributional bias among aggressive boys to interpret unambiguous social stimuli as displays of hostility. *Journal of abnormal psychology*, *89*(3), 459-468. <https://dx.doi.org/10.1037/0021-843X.89.3.459>
- Nioche, A., Pham, T. H., Ducro, C., de Beaurepaire, C., Chudzik, L., Courtois, R., & Réveillère, C. (2009). Psychopathy and associated personality disorders: searching for a particular effect of the borderline personality disorder?. *L'encephale*, *36*(3), 253-259. <https://dx.doi.org/10.1016/j.encep.2009.07.004>

- Nouvion, S. O., Cherek, D. R., Lane, S. D., Tcheremissine, O. V., & Lieving, L. M. (2007). Human proactive aggression: Association with personality disorders and psychopathy. *Aggressive Behavior, 33*(6), 552–562. <http://dx.doi.org/10.1002/ab.20220>
- Nunes, K. L., Hermann, C. A., & Ratcliffe, K. (2013). Implicit and explicit attitudes toward rape are associated with sexual aggression. *Journal of Interpersonal Violence, 28*(13), 2657-2675. <https://dx.doi.org/10.1177/0886260513487995>
- Okada, R. (2010). The relationship between vulnerable narcissism and aggression in Japanese undergraduate students. *Personality and Individual Differences, 49*(2), 113-118. <https://dx.doi.org/10.1016/j.paid.2010.03.017>
- O'Meara, A., Davies, J., & Hammond, S. (2011). The psychometric properties and utility of the Short Sadistic Impulse Scale (SSIS). *Psychological assessment, 23*(2), 523-531. <http://dx.doi.org/10.1037/a0022400>
- Pailing, A., Boon, J., & Egan, V. (2014). Personality, the Dark Triad and violence. *Personality and Individual Differences, 67*, 81-86. <https://dx.doi.org/10.1016/j.paid.2013.11.018>
- Paulhus, D. L. (2014). Toward a taxonomy of dark personalities. *Current Directions in Psychological Science, 23*(6), 421-426. <https://dx.doi.org/10.1177/0963721414547737>
- Paulhus, D. L., & Jones, D. N. (2015). Measures of dark personalities. In G. J. Boyle, D. H. Saklofske, & G. Matthews (Eds.), *Measures of personality and social psychological constructs* (pp. 562-594). San Diego: Academic Press. <https://dx.doi.org/10.1016/B978-0-12-386915-9.00020-6>
- Paulhus, D. L., & Williams, K. M. (2002). The dark triad of personality: Narcissism, Machiavellianism, and psychopathy. *Journal of research in personality, 36*(6), 556-563. [https://dx.doi.org/10.1016/S0092-6566\(02\)00505-6](https://dx.doi.org/10.1016/S0092-6566(02)00505-6)
- Petronić, Đ., & Dinić, B. M. (2018). Validation of the Aggressive Beliefs and Attitudes—short form. *Empirical Studies In Psychology* (Ed.), Beograd: Filozofski fakultet, pp. 112-114.
- Pincus, A. L., Ansell, E. B., Pimentel, C. A., Cain, N. M., Wright, A. G., & Levy, K. N. (2009). Initial construction and validation of the Pathological Narcissism Inventory. *Psychological assessment, 21*(3), 365-379. <https://dx.doi.org/10.1037/a0016530>
- Polman, H., de Castro, B. O., Koops, W., van Boxtel, H. W., & Merk, W. W. (2007). A meta-analysis of the distinction between reactive and proactive aggression in children and adolescents. *Journal of Abnormal Child Psychology, 35*(4), 522-535. <https://dx.doi.org/10.1007/s10802-007-9109-4>

- Porter, S., & Woodworth, M. (2006). Psychopathy and Aggression. In C. J. Patrick (Ed.), *Handbook of psychopathy* (pp. 481–494). New York, NY: The Guilford Press.
- Poulin, F., & Boivin, M. (2000). Reactive and proactive aggression: evidence of a two-factor model. *Psychological assessment, 12*(2), 115-122. <http://dx.doi.org/10.1037/1040-3590.12.2.115>
- Price, J. M., & Dodge, K. A. (1989). Reactive and proactive aggression in childhood: Relations to peer status and social context dimensions. *Journal of Abnormal Child Psychology, 17*(4), 455-471. <http://dx.doi.org/10.1007/BF00915038>
- Pulkkinen, L. (1996). Proactive and reactive aggression in early adolescence as precursors to anti-and prosocial behavior in young adults. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression, 22*(4), 241-257. [https://dx.doi.org/10.1002/\(SICI\)1098-2337\(1996\)22:4<241::AID-AB1>3.0.CO;2-O](https://dx.doi.org/10.1002/(SICI)1098-2337(1996)22:4<241::AID-AB1>3.0.CO;2-O)
- Raine, A., Dodge, K., Loeber, R., Gatzke-Kopp, L., Lynam, D., Reynolds, C., Stouthamer-Loeber, M., & Liu, J. (2006). The reactive–proactive aggression questionnaire: Differential correlates of reactive and proactive aggression in adolescent boys. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression, 32*(2), 159-171. <http://dx.doi.org/10.1002/ab.20115>
- Raskin, R., & Hall, C. S. (1979). A narcissistic personality inventory. *Psychological Reports, 45*(2), 590. <http://dx.doi.org/10.2466/pr0.1979.45.2.590>
- Raskin, R., & Hall, C. S. (1981). The Narcissistic Personality Inventory: Alternative form reliability and further evidence of construct validity. *Journal of personality assessment, 45*, 159-162. https://dx.doi.org/10.1207/s15327752jpa4502_10
- Raskin, R., & Terry, H. (1988). A principal-components analysis of the Narcissistic Personality Inventory and further evidence of its construct validity. *Journal of personality and social psychology, 54*(5), 890-902. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.54.5.890>
- Rauthmann, J. F., & Will, T. (2011). Proposing a multidimensional Machiavellianism conceptualization. *Social Behavior and Personality: an international journal, 39*(3), 391-403. <https://dx.doi.org/10.2224/sbp.2011.39.3.391>
- Reich, R. R., Below, M. C., & Goldman, M. S. (2010). Explicit and implicit measures of expectancy and related alcohol cognitions: a meta-analytic comparison. *Psychology of Addictive Behaviors, 24*(1), 13-25. <https://dx.doi.org/10.1037/a0016556>
- Reidy, D. E., Zeichner, A., & Martinez, M. A. (2008). Effects of psychopathy traits on unprovoked aggression. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International*

- Society for Research on Aggression*, 34(3), 319-328.
<https://dx.doi.org/10.1002/ab.20238>
- Reidy, D. E., Zeichner, A., Miller, J. D., & Martinez, M. A. (2007). Psychopathy and aggression: Examining the role of psychopathy factors in predicting laboratory aggression under hostile and instrumental conditions. *Journal of Research in Personality*, 41(6), 1244-1251. <https://dx.doi.org/10.1016/j.jrp.2007.03.001>
- Reidy, D. E., Zeichner, A., & Seibert, L. A. (2011). Unprovoked aggression: Effects of psychopathic traits and sadism. *Journal of personality*, 79(1), 75-100. <https://dx.doi.org/10.1111/j.1467-6494.2010.00691.x>
- Rieffe, C., Broekhof, E., Kouwenberg, M., Faber, J., Tsutsui, M. M., & Güroğlu, B. (2016). Disentangling proactive and reactive aggression in children using self-report. *European journal of developmental psychology*, 13(4), 439-451. <https://dx.doi.org/10.1080/17405629.2015.1109506>
- Salmivalli, C. (2001). Feeling good about oneself, being bad to others? Remarks on self-esteem, hostility, and aggressive behavior. *Aggression and violent behavior*, 6(4), 375-393. [https://dx.doi.org/10.1016/S1359-1789\(00\)00012-4](https://dx.doi.org/10.1016/S1359-1789(00)00012-4)
- Scarpa, A., Haden, S. C., & Tanaka, A. (2010). Being hot-tempered: Autonomic, emotional, and behavioral distinctions between childhood reactive and proactive aggression. *Biological Psychology*, 84(3), 488-496. <https://dx.doi.org/10.1016/j.biopsycho.2009.11.006>
- Skeem, J., Johansson, P., Andershed, H., Kerr, M., & Louden, J. E. (2007). Two subtypes of psychopathic violent offenders that parallel primary and secondary variants. *Journal of Abnormal Psychology*, 116(2), 395-409. <https://dx.doi.org/10.1037/0021-843X.116.2.395>
- Skitka, L. J., & Sargis, E. G. (2005). Social psychological research and the Internet: The promise and peril of a new methodological frontier. In Y. Amichai-Hamburger (Ed.) *The social net: The social psychology of the Internet* (pp.1-26). Oxford, UK: Oxford University Press.
- Sleep, C. E., Lynam, D. R., Hyatt, C. S., & Miller, J. D. (2017). Perils of partialing redux: The case of the Dark Triad. *Journal of Abnormal Psychology*, 126(7), 939-950. <https://dx.doi.org/10.1037/abn0000278>
- Smeets, K. C., Oostermeijer, S., Lappenschaar, M., Cohn, M., van der Meer, J. M. J., Popma, A., & Buitelaar, J. K. (2017). Are proactive and reactive aggression meaningful

- distinctions in adolescents? A variable-and person-based approach. *Journal of abnormal child psychology*, 45(1), 1-14. <https://dx.doi.org/10.1007/s10802-016-0149-5>
- Tomić, K. N. (2016). The dark triad: Emotional and interpersonal characteristics. *Sinteze-časopis za pedagoške nauke, književnost i kulturu*, 5(10), 1-22. <https://dx.doi.org/10.5937/sinteze0-12227>
- Tremblay, P. F., & Dozois, D. J. (2009). Another perspective on trait aggressiveness: Overlap with early maladaptive schemas. *Personality and Individual Differences*, 46(5-6), 569-574. <https://dx.doi.org/10.1016/j.paid.2008.12.009>
- Twenge, J. M., & Campbell, W. K. (2003). "Isn't it fun to get the respect that we're going to deserve?" Narcissism, social rejection, and aggression. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29(2), 261-272. <https://dx.doi.org/10.1177/0146167202239051>
- Vazire, S., & Funder, D. C. (2006). Impulsivity and the self-defeating behavior of narcissists. *Personality and social psychology review*, 10(2), 154-165. https://dx.doi.org/10.1207/s15327957pspr1002_4
- Veit, R., Lotze, M., Sewing, S., Missenhardt, H., Gaber, T., & Birbaumer, N. (2010). Aberrant social and cerebral responding in a competitive reaction time paradigm in criminal psychopaths. *Neuroimage*, 49(4), 3365-3372. <https://dx.doi.org/10.1016/j.neuroimage.2009.11.040>
- Vize, C. E., Lynam, D. R., Collison, K. L., & Miller, J. D. (2018). Differences among dark triad components: A meta-analytic investigation. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, 9(2), 101–111. <http://dx.doi.org/10.1037/per0000222>
- Waas, G. A. (1988). Social attributional biases of peer-rejected and aggressive children. *Child development*, 59(4), 969-975. <https://dx.doi.org/10.2307/1130263>
- Walters, G. D. (2007). Measuring proactive and reactive criminal thinking with the PICTS: Correlations with outcome expectancies and hostile attribution biases. *Journal of Interpersonal Violence*, 22(4), 371-385. <https://dx.doi.org/10.1177/0886260506296988>
- Weiner, B. (1974). *Achievement motivation and attribution theory*. Morristown, N.J.: General Learning Press.
- Wilson, D. S., Near, D., & Miller, R. R. (1996). Machiavellianism: A synthesis of the evolutionary and psychological literatures. *Psychological bulletin*, 119(2), 285-299. <https://dx.doi.org/10.1037/0033-2909.119.2.285>
- Yeager, D. S., Miu, A. S., Powers, J., & Dweck, C. S. (2013). Implicit theories of personality and attributions of hostile intent: A meta-analysis, an experiment, and a longitudinal

intervention. *Child development*, 84(5), 1651-1667.
<https://dx.doi.org/10.1111/cdev.12062>

ПРИЛОЗИ

Прилог 1: Reactive-Proactive Aggression Questionnaire- RPQ (Raine et al., 2006, адаптација на срpski jezik Dinić & Raine, 2019).

Molimo Vas da na skali od 0 do 2 procenite koliko često ste iskusili neku od situacija opisanih u tvrdnjama ispod. Brojevi znače sledeće:

0 - nikad

1 - ponekad

2 – često

Koliko često ste...

vikali na druge kada Vas iznerviraju.	0	1	2
se tukli sa drugima da bi pokazali ko je glavni.	0	1	2
reagovali ljutito kada bi Vas drugi provocirali.	0	1	2
otimali stvari od drugih.	0	1	2
se naljutili kada ste osujećeni/frustrirani.	0	1	2
uništavali nešto iz zabave.	0	1	2
imali napade besa.	0	1	2
uništavali stvari zato što ste ljuti.	0	1	2
povređivali druge da bi zadivili/impressionirali ljude.	0	1	2
povređivali druge da bi napredovali.	0	1	2
se naljutili ili pobesneli ako nije po Vašem.	0	1	2
koristili fizičku silu da biste naterali druge da rade ono što Vi želite.	0	1	2
se naljutili ili razbesneli kada izgubite u igri.	0	1	2
se naljutili kada Vam drugi prete.	0	1	2
silom iznuđivali novac ili neke stvari od drugih ljudi.	0	1	2
se osećali bolje kada udarite ili vičete na nekoga.	0	1	2
pretili nekome i maltretirali nekoga.	0	1	2
iz zabave obavljali nepristojne telefonske pozive.	0	1	2
udarili druge da biste se odbranili.	0	1	2
nagovarali druge da se udruže protiv nekoga.	0	1	2
nosili oružje da biste ga upotreбили u tuči.	0	1	2
postali ljuti ili besni, ili udarili druge ako su Vas zadirkivali.	0	1	2
vikali na druge da bi uradili nešto za Vas.	0	1	2

Прилог 2: Levenson Self Report Psychopathy- LSRP (Levenson et al., 1995, адаптација на срpski jezik Dinić et al., 2020).

Molimo Vas da procenite u kom stepenu se slažete sa datim tvrdnjama tako što ćete odabrati jedan od ponuđenih brojeva za svaku tvrdnju. Brojevi znače sledeće:

1 - potpuno netačno

2 - uglavnom netačno

3 - nisam siguran

4 - uglavnom tačno

5 - potpuno tačno

1. U današnjem svetu, mislim da je za uspeh opravdano napraviti sve s čime se mogu izvući.	1	2	3	4	5
2. Glavna svrha u životu mi je da dobijem koristi što više mogu.	1	2	3	4	5
3. Čak i kada se veoma trudim da nešto prodam, ne bih lagao.	1	2	3	4	5
4. Uživam da manipulišem osećajima drugih ljudi.	1	2	3	4	5
5. Briga za sebe mi je glavni prioritet.	1	2	3	4	5
6. Govorim ljudima šta žele da čuju kako bi uradili ono što želim od njih.	1	2	3	4	5
7. Varanje nije opravdano jer nije fer prema drugima.	1	2	3	4	5
8. Bio/la bih uznemiren/na ako bi moj uspeh bio nauštrb nekog drugog.	1	2	3	4	5
9. Za mene je u redu sve ono s čim se mogu izvući.	1	2	3	4	5
10. Uspeh se bazira na preživljavanju najjačih, ne brinem se za gubitnike.	1	2	3	4	5
11. Osećam se loše ako moje reči ili dela nekome izazovu emocionalnu bol.	1	2	3	4	5
12. Moj najvažniji cilj je zaraditi puno novca.	1	2	3	4	5
13. Prepuštam drugima da se brinu oko viših vrednosti, moja glavna briga je profit.	1	2	3	4	5
14. Često se divim stvarno pametnoj prevari.	1	2	3	4	5
15. Ljudi koji su dovoljno glupi da budu prevareni, obično to i zaslužuju.	1	2	3	4	5
16. Trudim se da ne povredim druge u ostvarivanju svojih ciljeva.	1	2	3	4	5
17. Često mi je dosadno.	1	2	3	4	5
18. Pre nego što nešto započnem, pažljivo razmotrim moguće posledice.	1	2	3	4	5
19. Brzo gubim interesovanje za stvari koje započnem.	1	2	3	4	5

20. Puno sam se svađao s drugim ljudima.	1	2	3	4	5
21. Nalazim se iznova u istim nevoljama.	1	2	3	4	5
22. U stanju sam da težim jednom cilju duže vreme.	1	2	3	4	5
23. Ljubav je precenjena.	1	2	3	4	5
24. Kad sam iznerviran/na, često izgubim kontrolu.	1	2	3	4	5
25. Većina mojih problema nastaje zbog toga što me drugi ljudi jednostavno ne razumeju.	1	2	3	4	5
26. Ništa ne planiram mnogo unapred.	1	2	3	4	5

Прилог 3: Machiavellianism Scale - MACH-IV (Christie & Geis, 1970, адаптација на српски језик Međedović & Petrović, 2015).

Molimo Vas da procenite u kom stepenu se slažete sa datim tvrdnjama tako što ćete odabrati jedan od ponuđenih brojeva za svaku tvrdnju. Brojevi znače sledeće:

- 1 - potpuno netačno
- 2 - uglavnom netačno
- 3 - nisam siguran
- 4 - uglavnom tačno
- 5 - potpuno tačno

1. Svako ko u potpunosti veruje ljudima sam sebi priziva nevolju.	1	2	3	4	5
2. Većina ljudi koji dođu do nekih visokih položaja u društvu su veoma moralne osobe.	1	2	3	4	5
3. Najsigurnije je pretpostaviti da su ljudi sebični i koristoljubivi samo to kriju.	1	2	3	4	5
4. Treba delovati samo onda kada smo sigurni da smo potpuno u pravu.	1	2	3	4	5
5. Generalno gledano ljudi ne vole da puno rade osim kada su primorani.	1	2	3	4	5
6. Mudro je laskati ljudima koji su na visokom položaju u društvu.	1	2	3	4	5
7. Teško je napredovati ukoliko tu i tamo ne prekršiš pravila.	1	2	3	4	5
8. Ljudi koji pate od neizlečivih bolesti treba da imaju legalnu mogućnost da bezbolno umru (eutanazija).	1	2	3	4	5
9. Većina ljudi je hrabra.	1	2	3	4	5
10. Najbolji način postupanja sa ljudima je da im kažeš ono što žele da čuju.	1	2	3	4	5
11. Najveća razlika između kriminalaca i drugih ljudi je što su kriminalci dovoljno glupi da dozvole da budu uhvaćeni.	1	2	3	4	5
12. Poštenje se najviše isplati, u bilo kojoj situaciji.	1	2	3	4	5
13. Ovaj svet je prepun naivnih ljudi.	1	2	3	4	5
14. Većina ljudi su u suštini dobri.	1	2	3	4	5
15. Kada želimo da nam neko učini uslugu uvek je najbolje reći potpunu istinu zbog čega nam je usluga potrebna, ne treba ni malo iskrivljavati činjenice.	1	2	3	4	5
16. Moguće je biti uspešan u svakom pogledu.	1	2	3	4	5
17. Većina ljudi lakše prežali smrt roditelja nego gubitak	1	2	3	4	5

imovine.					
18. Nikada ne treba reći nekom pravi razlog zbog čega ste nešto uradili, osim ako je apsolutno neophodno.	1	2	3	4	5
19. Laganje nema opravdanja.	1	2	3	4	5
20. Sve u svemu, bolje je biti skroman i pošten nego uspešan i nepošten.	1	2	3	4	5

Прилог 4: Narcisitic Personality Inventory- NPI (Raskin & Terry, 1988, адаптација на српски језик Dinić & Vujić, 2019).

Ovaj upitnik se sastoji od određenog broja parova tvrdnji, sa kojima se možete, a i ne morate poistovetiti.

Pogledajte ovaj primer:

- A. Volim da budem nadređen drugima
- B. Nije mi problem da pratim naređenja

Koja od ove dve tvrdnje je bliža Vašim osećanjima u vezi sa samim sobom? Ako se poistovećujete više sa „Volim da budem nadređen drugim ljudima“ nego sa „Nije mi problem da pratim naređenja“, onda bi trebalo da izaberete opciju A. Moguće je da se poistovećujete i sa A i sa B. U tom slučaju bi trebalo da izaberete tvrdnju koju smatrate bližom Vama. Ili, ako se ne identifikujete ni sa jednom od tvrdnji, izaberite onu koja Vam je više bliža. Drugim rečima, pročitajte svaki par tvrdnji i onda izaberite onu koja je bliža Vašim osećanjima. Odgovor (A ili B) zaokružite za svaki par tvrdnji.

1.	A. Imam urođeni talenat da utičem na druge ljude. B. Nemam veliki uticaj na druge ljude.
2.	A. Skromnost mi ne priличи. B. Ja sam u suštini skromna osoba.
3.	A. Učinio bih skoro bilo šta radi izazova. B. Obično sam veoma oprezan.
4.	A. Ponekad se postidim kada me ljudi pohvale. B. Znam da sam dobar jer mi svi to stalno govore.
5.	A. Zastrašuje me pomisao da vladam svetom. B. Svet bi bio bolje mesto da ja vladam njime.
6.	A. Obično pričom mogu iz svega da se izvučem. B. Nastojim da prihvatim posledice svog ponašanja.
7.	A. Više volim da sam neprimetan među drugima. B. Volim da budem u centru pažnje.
8.	A. Biću uspešan. B. Ne opterećujem se previše uspehom.
9.	A. Nisam ni bolji ni gori od većine ljudi. B. Mislim da sam posebna osoba.
10.	A. Nisam siguran da li bih bio dobar vođa. B. Sebe vidim kao dobrog vođu.
11.	A. Pun sam samopouzdanja. B. Voleo bih daimam više samopouzdanja.

12.	A. Volim da budem nadređen drugima. B. Ne smeta mi da izvršavam naloge drugih.
13.	A. Lako mi je da manišulišem drugima. B. Ne volim da manipulišem drugima.
14.	A. Insistiram na tome da dobijem poštovanje koje zaslužujem. B. Obično dobijem poštovanje koje zaslužujem.
15.	A. Ne pravim se naročito važan zbog svog tela. B. Volim da se pravim važan zbog svog tela.
16.	A. Mogu da čitam ljude kao otvorenu knjigu. B. Druge ljude je ponekad teško razumeti.
17.	A. Ako se osećam kompetentnim preuzeću odgovornost za donošenje odluka. B. Volim da preuzimam odgovornost pri donošenju odluka.
18.	A. Samo želim da budem srećan. B. Želim da budem uspešan u očima drugih.
19.	A. Moje telo je sasvim uobičajeno. B. Volim da gledam svoje telo.
20.	A. Trudim se da se ne pravim važan. B. Obično se pravim važan ako mi se ukaže prilika.
21.	A. Uvek znam šta radim. B. Ponekad ni sam ne znam šta radim.
22.	A. Ponekad se oslanjam na druge kada treba nešto da se obavi. B. Retko se oslanjam na druge kada treba nešto da obavim.
23.	A. Ponekad pričam zanimljive priče. B. Svi vole da čuju moje priče.
24.	A. Očekujem puno od drugih ljudi. B. Volim da činim usluge drugima.
25.	A. Nikada neću biti zadovoljan dok ne dobijem sve što zaslužujem. B. Prihvatam zasluge onako kako mi dolaze.
26.	A. Komplimenti me obično postide. B. Volim da dobijam komplimente.
27.	A. Imam snažnu volju za moć. B. Moć kao takva me ne zanima.
28.	A. Ne zanimaju me novi trendovi i moda. B. Voleo bih da započnem nove trendove i modu.
29.	A. Volim da gledam sebe u ogledalu. B. Nije mi posebno zanimljivo da gledam sebe u ogledalu.
30.	A. Stvarno volim kada sam u centru pažnje. B. Neprijatno mi je kada sam u centru pažnje.
31.	A. Mogu da živim svoj život kako god želim. B. Ljudi ne mogu uvek da žive svoj život onako kako žele.
32.	A. Ne znači mi puno da budem autoritet. B. Čini se da ljudi uvek prepoznaju moj autoritet.
33.	A. Više bih voleo da budem vođa. B. Nije toliko važno da li sam vođa ili ne.
34.	A. Biću sjajna osoba. B. Nadam se da ću biti uspešan.
35.	A. Ljudi ponekad poveruju u ono što im kažem. B. Svakoga mogu uveriti u ono što želim.

36.	A. Rođeni sam vođa. B. Vođstvo je kvalitet ki zahteva vreme da bi se razvio.
37.	A. Želeo bih da neko jednog dana napiše moju biografiju. B. Ne volim kada ljudi zabadaju nos u moj život iz bilo kog razloga.
38.	A. Uznemirim se kada ljudi ne primete kako izgledam kada izađem napolje. B. Nemam ništa protiv toga da budem neprimetan kada izađem naolje.
39.	A. Sposobniji sam od drugih ljudi. B. Postoje mnoge stvari koje mogu da naučim od drugih.
40.	A. Ja sam veoma sličan bilo kom drugom. B. Ja sam izvanredna osoba.

Прилог 5: Short Sadistic Impulse Scale- SSIS (O'Meara et al., 2011; адаптација на српски језик Dinić et al., 2020).

Molimo Vas da procenite u kom stepenu se slažete sa datim tvrdnjama tako što ćete odabrati jedan od ponuđenih brojeva za svaku tvrdnju. Brojevi znače sledeće:

1 - potpuno netačno

2 - uglavnom netačno

3 - nisam siguran

4 - uglavnom tačno

5 - potpuno tačno

1. Ljudi bi uživali da povređuju druge ako bi mogli da se izvuku zbog toga.	1	2	3	4	5
2. Povređivanje ljudi bi bilo uzbudljivo.	1	2	3	4	5
3. Povređivao sam ljude zato što sam mogao.	1	2	3	4	5
4. Ne bih namerno povredio nekoga.	1	2	3	4	5
5. Povređivao sam ljude zarad sopstvenog uživanja.	1	2	3	4	5
6. Ponižavao sam druge kako bih ih doveo u red.	1	2	3	4	5
7. Uživao bih kad bih nekog povredio fizički, seksualno ili emocionalno.	1	2	3	4	5
8. Uživam kad vidim ljude koji su povređeni.	1	2	3	4	5
9. Imam fantazije koje uključuju povređivanje ljudi.	1	2	3	4	5
10. Ponekad se toliko razbesnim, da poželim da povredim ljude.	1	2	3	4	5

Прилог 6: Explicit Aggressive Beliefs and Attitudes Scale (Michel et al., 2014, адаптација на срpski jezik Petronić & Dinić, 2018).

Molimo Vas da procenite u kom stepenu se slažete sa datim tvrdnjama tako što ćete odabrati jedan od ponuđenih brojeva za svaku tvrdnju. Brojevi znače sledeće:

- 1 - u potpunosti se ne slažem
- 2 - uglavnom se ne slažem
- 3 - ne slažem se
- 4 - podjednako se ne slažem i slažem
- 5 - slažem se
- 6 - uglavnom se slažem
- 7 - u potpunosti se slažem

1. Imućni profitiraju na račun siromašnijih.	1	2	3	4	5	6	7
2. Bogati postaju još bogatiji iskorištavajući siromašne.	1	2	3	4	5	6	7
3. Uveren sam da velike korporacije iskorišćavaju svoje zaposlene.	1	2	3	4	5	6	7
4. Velike kompanije svesno potkradaju svoje mušterije.	1	2	3	4	5	6	7
5. Moćnici zadržavaju svoje pozicije na vrhu ugnjetavajući druge.	1	2	3	4	5	6	7
6. Neki ljudi su jednostavno užasna ljudska bića.	1	2	3	4	5	6	7
7. Neki ljudi su prosto zli ljudi.	1	2	3	4	5	6	7
8. Neki ljudi su potpuno nemoralni.	1	2	3	4	5	6	7
9. Dobrota se ne može naći u svakome.	1	2	3	4	5	6	7
10. Uopšteno gledano, ljudi su ili dobri ili zli.	1	2	3	4	5	6	7
11. Osećam se bolje kada se osvetim drugome.	1	2	3	4	5	6	7
12. Ukoliko mi neko ne iskaže poštovanje, imam potrebu da mu vratim istom merom.	1	2	3	4	5	6	7
13. Ljudi imaju pravo na osvetu.	1	2	3	4	5	6	7
14. Osveta je slatka.	1	2	3	4	5	6	7
15. Ukoliko me neko izda, imam pravo da mu se osvetim.	1	2	3	4	5	6	7
16. Ljudi stižu poverenje drugih kako bi ih obmanuli i izdali.	1	2	3	4	5	6	7
17. Prijateljstvo je često maska iza koje se kriju neprijateljske namere.	1	2	3	4	5	6	7
18. Ljudi mogu biti motivisani željom da nanesu štetu drugome.	1	2	3	4	5	6	7

19. Ljudi sklapaju prijateljstva kako bi imali koristi i uspeha u životu.	1	2	3	4	5	6	7
20. Ljudi mogu pogrešno savetovati druge radi sopstvene koristi.	1	2	3	4	5	6	7
21. Istorija se ogleda u nizu pobeda jakih nad slabijima.	1	2	3	4	5	6	7
22. Život čine brojni izazovi koji dele jake od slabih.	1	2	3	4	5	6	7
23. Želeo bih da budem moćniji od drugih.	1	2	3	4	5	6	7
24. Samo najjači opstaju.	1	2	3	4	5	6	7
25. Važno je da se zna ko je glavni.	1	2	3	4	5	6	7
26. Zdrav razum pobeđuje sva pravila.	1	2	3	4	5	6	7
27. Pridržavam se samo onih pravila za koje ja smatram da su važna.	1	2	3	4	5	6	7
28. Ljudi previše robuju nepotrebnim pravilima.	1	2	3	4	5	6	7
29. Pravila postoje da bi se kršila.	1	2	3	4	5	6	7
30. Loše je svako društveno pravilo koje sputava lično izražavanje.	1	2	3	4	5	6	7

Прилог 7: Interpretation Bias - Verbal Stimuli (Lobbestael et al., 2013; адаптирали на српски језик Воларов и Нововић, 2017, непубликовано истраживање).

УНП. Pred Vama se nalazi nekoliko opisa situacija. Vaš zadatak je da prvo napišete kako Vi objašnjavate situaciju. Potom će uslediti po 4 ponuđena objašnjenja u vezi sa svakom situacijom, a Vaš zadatak će biti da

Situacija 1. Prolazite ulicom pored tri dečaka koji se dodaju loptom. Tek nakon što ste prošli pored njih, čujete njihov smeh.

Kako objašnjavate situaciju?

Smejali su se Vama.	malo verovatno	1	2	3	4	5	6	7	vrlo verovatno
Smejali su se nečemu što nema veze sa Vama.	malo verovatno	1	2	3	4	5	6	7	vrlo verovatno
Želeli su da Vas isprovociraju.	malo verovatno	1	2	3	4	5	6	7	vrlo verovatno
Smejali su se jer im je bilo drago što Vas vide.	malo verovatno	1	2	3	4	5	6	7	vrlo verovatno

Situacija 2. Nalazite se u lokalnoj diskoteci. Dok ste igrali, neko je naleteo na Vas.

Kako objašnjavate situaciju?

Uradio je to ne bi li izazvao tuču.	malo verovatno	1	2	3	4	5	6	7	vrlo verovatno
Igrao je i naleteo na Vas sasvim slučajno.	malo verovatno	1	2	3	4	5	6	7	vrlo verovatno
Taj čovek je pijanac, stalno tako posrće i naleće na ljude.	malo verovatno	1	2	3	4	5	6	7	vrlo verovatno
Taj čovek je Vaš prijatelj koji se sapleo u trenutku kada je krenuo da se pozdravi sa Vama.	malo verovatno	1	2	3	4	5	6	7	vrlo verovatno

Situacija 3. Deca su se igrala loptom ispred Vaše kuće. Pogodili su prozor Vaše kuće i staklo se razletelo na sve strane.

Kako objašnjavate situaciju?

Današnja deca lome šta stignu.	malo verovatno	1	2	3	4	5	6	7	vrlo verovatno
Njihovi roditelji će Vam nadoknaditi štetu, super prilika da promenite staklo koje je već bilo napuklo.	malo verovatno	1	2	3	4	5	6	7	vrlo verovatno
Deca su namerno htela da Vas razbesne.	malo verovatno	1	2	3	4	5	6	7	vrlo verovatno
Dete koje je bilo na redu da baci loptu baš loše gađa.	malo verovatno	1	2	3	4	5	6	7	vrlo verovatno

Situacija 4. Nalazite se u baru i neki veoma pijan čovek se sapleo o Vašu nogu i Vaše piće Vam je ispalo iz ruku.

Kako objašnjavate situaciju?

Nameračio se na Vas, hoće frku.	malo verovatno	1	2	3	4	5	6	7	vrlo verovatno
Piće Vam je ispalo iz ruku jer je on sasvim slučajno nagazio na Vašu nogu.	malo verovatno	1	2	3	4	5	6	7	vrlo verovatno
Jadan čovek je stao na Vašu nogu jer ga je neko drugi gurnuo.	malo verovatno	1	2	3	4	5	6	7	vrlo verovatno
Nasmejali ste se, podsetio Vas je na jedno veče kada ste Vi malo više popili.	malo verovatno	1	2	3	4	5	6	7	vrlo verovatno

Situacija 5. Vaši prijatelji su otišli zajedno na ručak, a Vas nisu pozvali.

Kako objašnjavate situaciju?

Ne žele Vas u svom društvu.	malo verovatno	1	2	3	4	5	6	7	vrlo verovatno
Izdajice, koju Vam nešto iza leđa.	malo verovatno	1	2	3	4	5	6	7	vrlo verovatno
Znate Vi da su oni drugarčine, spremaju Vam neki tulum.	malo verovatno	1	2	3	4	5	6	7	vrlo verovatno
Mislili su da već imate nešto isplanirano.	malo verovatno	1	2	3	4	5	6	7	vrlo verovatno

Situacija 6. Odvezli ste auto kod mehaničara da Vam promeni ulje. Kada ste se vratili videli ste mrlju od ulja ispod svog auta.

Kako objašnjavate situaciju?

Glupi mehaničari hoće da me pošalju kući sa pokvarenim automobilom i nasamare me da dođem ponovo.	malo verovatno	1	2	3	4	5	6	7	vrlo verovatno
Ulje vam je promenio neiskusni rođak na kojeg ste ponosni jer tu radi.	malo verovatno	1	2	3	4	5	6	7	vrlo verovatno
Mrlja od ulja na zemlji je bila tu i ranije.	malo verovatno	1	2	3	4	5	6	7	vrlo verovatno
Mora biti da sa autom nešto ozbiljno nije u redu.	malo verovatno	1	2	3	4	5	6	7	vrlo verovatno

Situacija 7. Šetate glavnom ulicom u kojoj je velika gužva. Primećujete grupu ljudi koja priča veoma glasno i pokazuje u Vašem pravcu.

Kako objašnjavate situaciju?

Upiru prstom u Vas jer su primetili nešto na Vašoj odeći.	malo verovatno	1	2	3	4	5	6	7	vrlo verovatno
Srećni su jer Vas vide.	malo verovatno	1	2	3	4	5	6	7	vrlo verovatno
Ne žele Vas u svojoj blizini i gledaju u Vas preteći.	malo verovatno	1	2	3	4	5	6	7	vrlo verovatno
Pričaju o nekome ili nečemu iza Vas.	malo verovatno	1	2	3	4	5	6	7	vrlo verovatno

Situacija 8. Na poslu grupa Vaših kolega sedi zajedno i priča o nečemu. U trenutku kada ste Vi ušli u prostoriju svi su začutili.

Kako objašnjavate situaciju?

Vaše kolege žele da Vas iznenade nekim poklonom.	malo verovatno	1	2	3	4	5	6	7	vrlo verovatno
Pokvarenjaci, rade mi iza leđa.	malo verovatno	1	2	3	4	5	6	7	vrlo verovatno
Čini se da su završili sa diskusijom o temi o kojoj su pričali.	malo verovatno	1	2	3	4	5	6	7	vrlo verovatno
Vaše kolege su pričale o nečijoj bolesti.	malo verovatno	1	2	3	4	5	6	7	vrlo verovatno

